د افغانستان جمهوریت

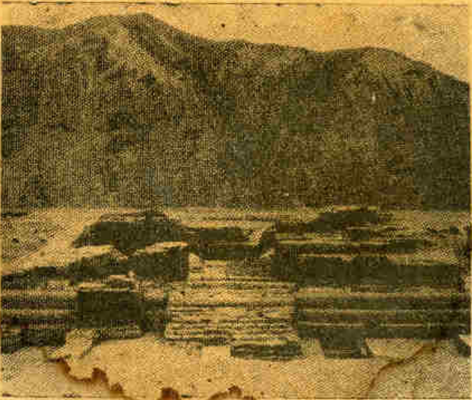
آی خانم.

زمونږ دهیواد یو لرغونی ښار

عامه اطلاعات

د اطلاعاتو او کلتور وزارت

۳

دای خانم دلرغونی ښار دهغه برخې منظره ترکیندنو وروسته

دافغانستان جمهوریت

آی خانم. زمونږ دهیواد یو لرغونی ښار

عامه اطلاعات

د اطلاعات او کلتور وزارت

٣

دآی خانم دلرغوني ښار دمعبد یوه منظره ترکیندنو وروسته

عمومی نمبر ـ ۹۰

خصوصی نمبر ـ ۳

پښتو : له (۱) مخ څخه تر (۳۲) مخ پوری

سریزه

ښاغلو لوستو نکو :

(دافغا نستان‌جمهوریت) رسالې په رښتیا سره په دغې لړ کې دتیرو خپرونو دبـلې ایـې او ارزښتناکو محتویاتو شا هدې دې.

اوس چه د (ای خـانـم) د لرغو نو آثارو او آبـدا تـــو د پس منظـر په باره کـې دا رساله له چا په وتلې‌داطلاعاتو او کلتور وزارت هیله من دې چه (دافغا نستان جمهو ریت) دخپرو نو په بله لـړ کې دغـه تاریخې دریمه خپرونه ز مونږ دخاورې له ویاړه‌په‌ډکه تاریخې یوه برخه باندې‌لازمه رڼاچوې او ددغې لړې دمینانو پاملر نه دجمهوری دولت دکلـتو ر ی پالیسی دار ښتونودیوی برخی دتطبیق جریان ته واړوی.

آی خانم

دایشیا په زړه کښې یو لرغونی ښار

د «آی خانم» لر غونی ښارچه اوس څه ناڅه په کلیوالي اصطلاح سره د «آی خانم غونډۍ» اود «ماه خانم غونډۍ» په نوم شهرت لري ، دیونانی باختر د خاورې په ورووستنی پړاو کښې پروت ؤ ، دغه وخت باختر له زیات نه زیات داکسوس (آمو سیند) سره جوخت غزیدلی او دلو یدیځ لوري څخه خلاص او پرانیتی ؤ.

ختیځي خواته دباختر جغرافیائي وضع د آمو له سیند سره یو ځای ، دشوروی ازبکستان د غرونو تر مینځ راټوله اومحدوده دیږي. دسیند ښي خواته د بدخشان غرونه چه دهندوکښ یوه سلسله ده ، د افغانستان د خاورې کیڼ پلو ته غزیدلی چه نږدې دسلو کیلو متروپه لیرې والي ، په یوه سمه لیکه دمغه وخت دسلطنت له مرکز (بلخ) نه وړاندې واقع ؤ.

دمیلاد نه دری پیړۍ دمخه په مرکزی ایشیا (او سنی افغانستان اونوری گاونډی سیمې) دآمو دمرستیالو سیندونو له غاړو څخه تراهندوکښ پورې هلینیزم خپلی ریښې دجرړی» داسې خپرې کړې چه حتی وروستنی تمدنونه یی تر آغیزې لاندې راوستل اودمغه هنری ممیزات داسلام تر راتگه پورې پاتی شول. دیونانیانو ددورایشیالکه څرنگه چه په همدغه نامه یادیږی، دسکندر دبریو محصول دی چه دباختر څمکه ددغه تمدن دپالنی ځانگوګنځلی شی.

دسکندر له بریو وروسته:

په دی منطقه کښې یو دول داسې حکومت جوړ شو چه ثقافتی اوهنری آغیزې یی په ډیره چټکۍ سره له ټاکلو بریدونو څخه بهرنیو ملکونو ته خپرې شوی *

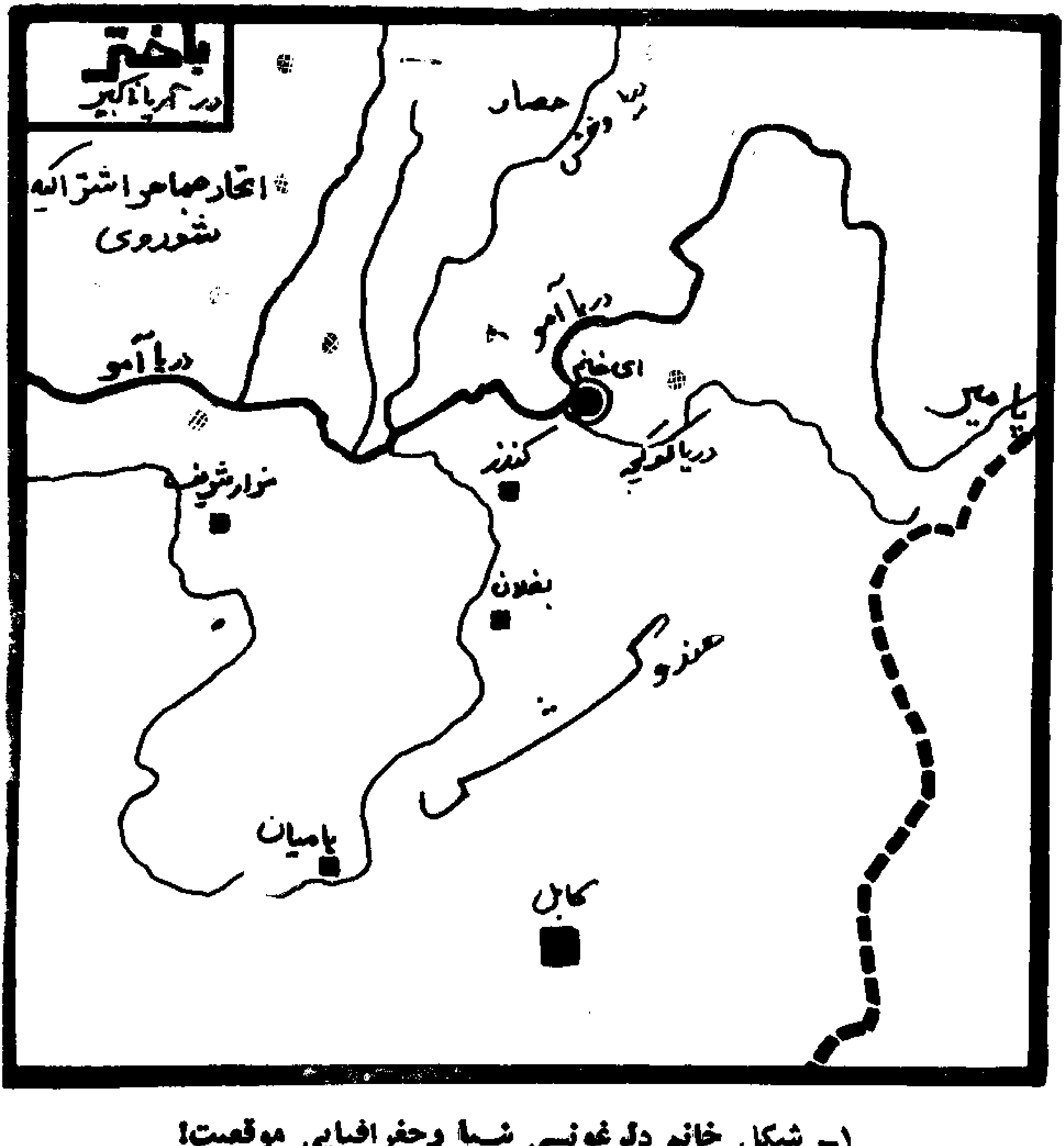
د بلخ ښار د ډیر اهمیت وړ او پخوا داوسنی مـــزار شریف پا یتخت ؤ چـه اوس د تجارتی لوئی لاری نه چـــپ پروت دی .

د «آی خانم» ښار ددی په‌خلاف د کومی تجارتی لوئی لاری په سر نـه‌ؤ پـــرو ت ،ځکه دهند تجارتـــی لاره د لویدیځی خواځخه دبا میان‌نه‌بلخ ته رسیده او د هغه ځا ی نه بلـه لاره دکو کچی سیند ،پامیر او په پای کښی چینــی تر کستان ته تلله .

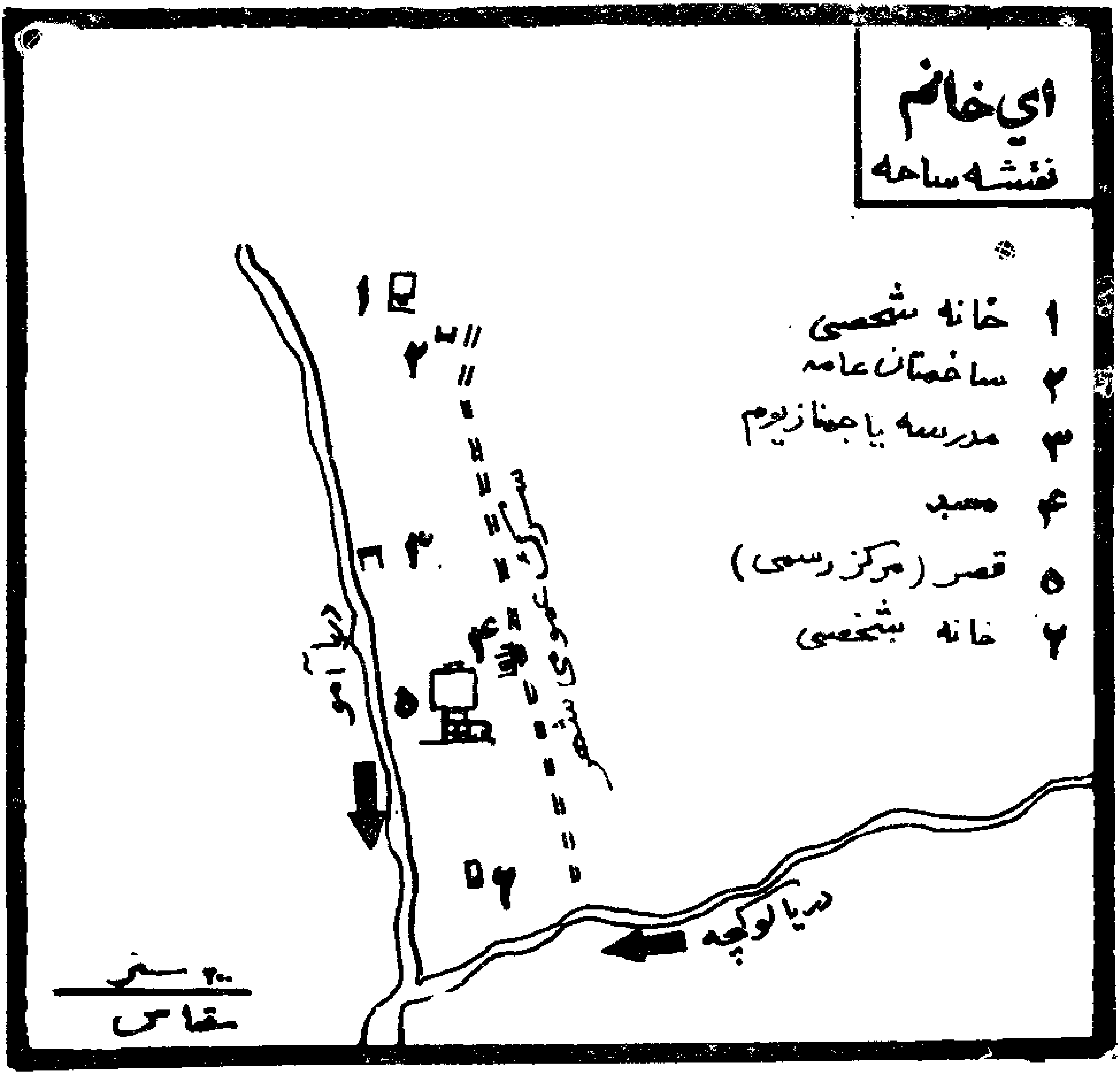
په هغو پیړ یو کښی چه دتاریخ له مخه دهغو مطالعه او لنپه ضروری‌ده ، چندان اهمیت‌ئی نه‌لاره نوهمدغه جغرافیائی خاص مو قعیت ؤ، چـه د آ ی‌خانم ښار پخوا یو ستر اومهم ولایتی مر کـز ؤاو یـوا ز ی‌تجارت نه بلکه ددغی حاصل خیزی دری له زراعتی پیداوارنه‌چه تقر یباً دلسو کیلو مترو په سور او پنځوسو کیلو مترپه اوږد والی دآمو سیند او د

(*) دمقدونی سکندر دلښکر کښی‌نه‌وروسته ، دځلورمی او دوهمی میلادی پیړیو ترمنځ دافغانستان پـه قطـب(شمال) او نورو ګاونډیو برخوکښی همدغه راز دآمو دسیند له څنډو نـه‌واخله تر ایندوکښ (هندوکښ) پوری هلینیز م داسی ټینګ شوچه دهغه‌جوړی اوریښی داسلام دراتګ اودهغه نه‌په وروسته دورو کښی هم مطالعه‌کیدای شی .

په‌دی منطقه په تیره بیا په‌لویه‌آریانا یعنی د باختر په ځمکو کښی یوډول داسی قوی حکومت جوړشوچه‌ثقافتی او هنری اغیزی ئی په ډیره چټکی سره له ټـاکلو بریدونو څخه‌بهرنیو ملکونوته خپری شوی . ددغه تمدن وړانګو او پرمختګ دلویدیځی‌خوا دښارونو ډیر خلک تر ډیره وخته پـه‌حیرت او تـعجب کښی اچـولـی‌اودغه خلک دزوموړی ثقافت دهنر د تاثیر لاندی وو . خومره چه د سکندردیرغل او لښکر کښی په‌باب زیات تاریخی شواهد او ګـواهـی شته ،هماغومره هغه‌څه چه ددغی‌دوری‌دبریو*

۱ـ شکل خانم دلرغونسی بنـا وجغرافیایی موقعیت!
شکل ۱ـ مو قعیت‌جغرافیا یی‌شهر باستانی ای خانم

۲ـشکل :دآی‌خانم دلرغونی‌ښار نقشه او کروکی !

شکل ۲: نقشه و کروکی‌شهر باستانی آی خانم

بدخشان دغرونو تر مینځ پرته‌ده په زړه پورې ګټه اخستل کیده. ددې ځمکو دخړ وبو لودپاره یو غټ کانال کیندل شوی ،د دغه کانال نښې او علامې تر اوسه شته‌او دکوکچې له سیند نه یې او به‌اخیستې اوله‌دغو ځمکوڅخه‌ډول ډول حاصلات اخستل کیدل.

هغه میچنې چه د آی خانم‌له کیند نو څخه پیدا شوې زیاتره ئې دیونانې میچنو په‌شان دي . دغه حقایق ښئي چه دغه وخت کر کیلې زیات‌رواج درلود.ځکه کو مې ما نې چه ددغه ښار په کیند نو کې‌لیدل شوې ښئې‌چه یو نانیانو دخپل استو ګن کیدو څخه‌وروسته ددې سیمو په ځمکو کښې کر کیله شروع کړه چه‌بې له شکه د باختر او یونان دمخورو او آمرانو زیاته‌شتمنې‌اوپانګه دکر کیلې له درکه وه.

---

*(فتوحاتو) یعنې‌په‌باختري تمدن‌پورې‌اړه لري ، دغه اسناد چوپ اونیمګړي دي ، ددغه مطلب دحل دپاره زیات‌دلائل شته .

د یونان ، باختر اودهند دشمال‌لو یدیځ تاریخ دسلوسي بادشاهانو دتاریخ په کتابو کښې‌ښکل اودرج دي چه همدغه پادشاهان دپارتیانو څخه مخکښې دواك اواقتدارخاوندان وو او دزیاتو جګړو له کبله دپارتیانو په مقابل‌کښې‌کمزورې‌اوختم شول •

کومې سند پاتې چه‌په دې بـاب‌شته دقناعت وړدي . خو هغه سند لیکونه چه‌په یونان او باختر اړه لري‌ناخیزه او نیمګړي دي .په‌دغو یوناني نیمګړو سندونوکښې‌ددریم«انتیوکوس»دبرید اوپه تیره بیا دبلخ دکلابندۍ په‌باب چه زیات وخت ئې په دیرمیړانه او شهامت له‌ځانه دفاع وکړه په زړه پورې معلومات نشته ، خود(اپولو دور آرتیستانی) « دپارتیانو دتاریخ‌مؤلف » شواهد او ګواهي‌په‌ضمني طورديوبل سند په‌حیث‌دیادولو وړدي . •

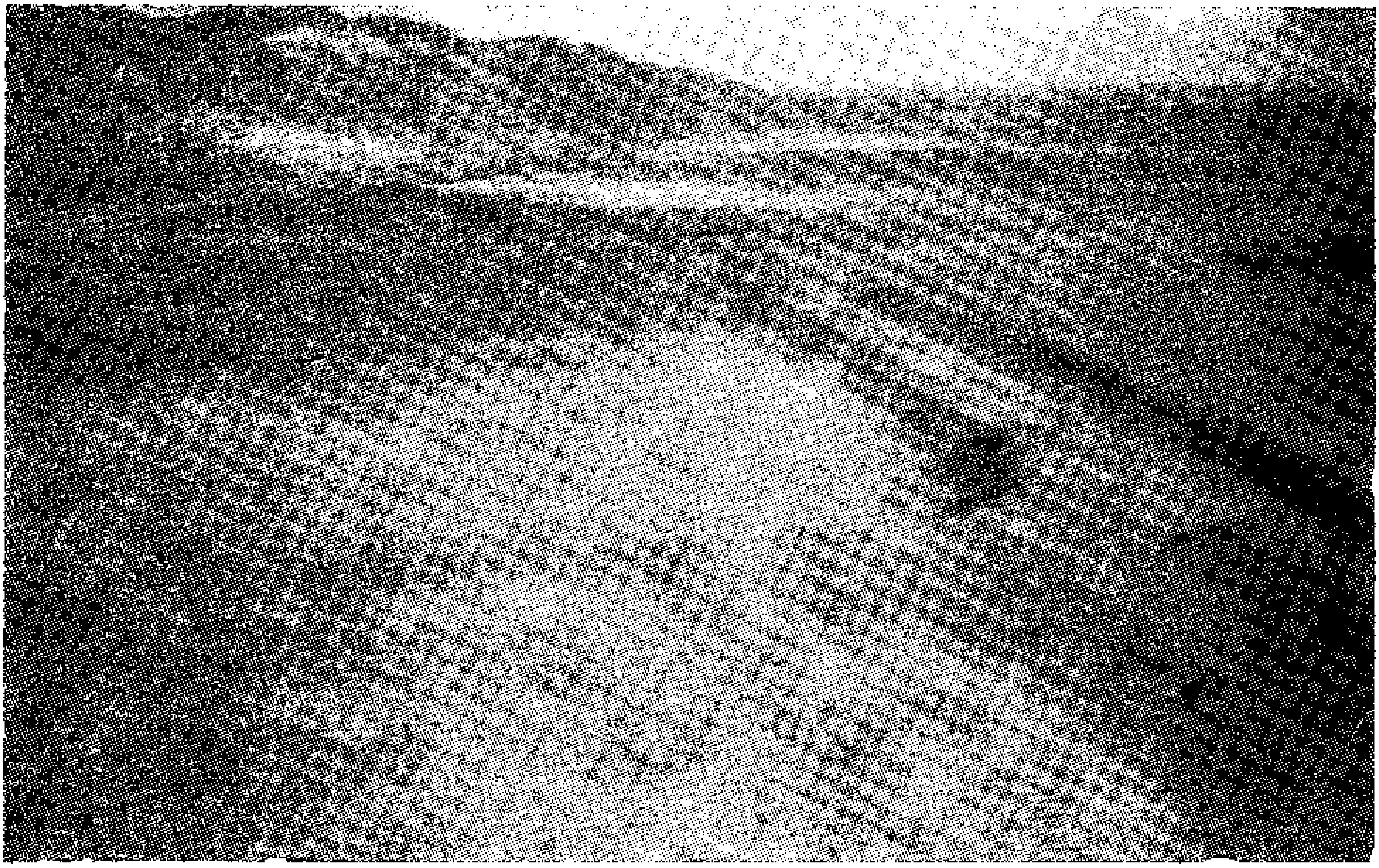
د «آی خانم» ښار دیوه مهم سنګر په حیث :

خرنګه چه دآی خا نم ښارد باختر لـه مر کـــز نـــه لیری پروت ؤ ، خو را زیا ت ستراتیژیکی اهمیت ئی درلود. دغـــه ښـــار هغه و ت چه دشلو کیلو متر وپـه لیـــر ی و ا لی دقـــز ل ســـو یکـــی سیند ته مخامخ پروت او دآمود سیند د ښی ډډی مرستیا ل ګډل کیږی او د فلات د حصار برخه ئې د آمو دسیند پوری ورسی ، پری کوی . دمر کز ی ایشیا دکو چیا نـــو دراتګـــك دپاره اواری دښتی لری او دوی کولای شول چه له دغو خلاصو لارو څخه دباختر حاصل خیزه ځمکو ته ځانو نه ور سوی .

خرنګه چه دآی خانم ښار دکـــو کـــچـــی او آ مـــو سیندو نو تـــه و ر څـــیر مـــه دنو موړو سیندو نو د یوځای کیدو په بر خه کښی پروت دی، هغه کو چیان چه له کو کچـــی نه به دهندو کښ لور ته تلل دبدخشان له غرو نو څخه ئـــی په ښه ډول لیده او ځارنه کیدی شوه اودآی خانم ښار دیوی ټینګی تمانی په حیث د با ختر پـــه ختیځو بر خو کښی دسکـــندر

لاتینی سندونه لکه (دسکندردپاتی کسانو او ملکرو لنډ تاریخ) چه مؤلف یی «ګولوائی» دی. (ګو لوایی دفرانسی یو لرغونی نـــوم دی) کـــیدای شی «تروګوس پمپیوس» چه دروم دامپراتور معاصر دی دمثال په توګه ورته ګوته ونیول شی. هندی اوچینایی سندونه دباختر ددی دوری دحالاتو پـــه بـــاب چوپ دی.

ددی خبری ستره موجبه داده، چه، چین هغه وخت دباختری اویونانـــی سلطنت سره په تماس کښی شو چه نوموړی سلطنت دزاوال، کمزوری او بالاخـــره ددله منځه تـــلو په حال کی ؤ، که نه نودچین لیکنو به ددغه زوړ تاریخ درونوالی په باب غټه مرسته کړی وای.*

۳ شکل :دآی‌خانم‌لرغونی‌بنار د شمال ختیځـی خـوا دبالاحصار داستحکاماتو یـوه عمومی منظره

شکل ۳: نمای عـمو مـی‌استحکامات شمال شر قی‌شهر با ستانی‌آی‌خانم عکاسی ازبالا حصار

او سلو سیانو له خوا پـــه‌داسی ځای کښې جوړ شو ی چه دکرنی‌ځاربۀ (حا صلخیزه)ځمکی ئی در لودی اودکو چیانو دیرغل سیمه بلل کیده. دځمکې‌جو ړښت او یاد ښار تو فــو گرافي څرگند وی چه آی‌خانم‌یو مهم ښار او دهغه وخت یو ټینگ مرکز ؤ. دښار لر غونی‌جو ړښت چه په شپیته متر ه اوچت ځــای کښــې دآمــو اوکوکچې دسیندو نو دیو ځای کیدو په برخه کښې پروت‌دی۱۸۰۰ متــره اوږدوا لــی ا و ۱۶۰۰ متره سور لری .

دښار هغه یو ازنی‌ برخه‌چه تل ورنه خطــر او کمــی تصور کیده قطبی (شمالی)څڼه وه . په دغه برخه کښې ددفاع د پاره یو ډیر کلـــك‌او محکم دیوالؤ چه دغه دیوال ددریو نورو پلو نو د دیوالــوسره وصـــل او نښتـــی ؤ . د ښار نه بهر د شمـــالی څڼی‌داواری بر خی‌ددیوال یـــو لړ پلټنه او کیندنه شو ی چـــه‌ددغه ښار دپو ځی‌استحکاماتوپه څرنګوالی رڼا اچوی .

دغه دیوال له او مو او کچه‌خښتــو څــخه جــوړ شــو ی ددغه دیوال پلنوالی یو و لس‌متره او جگوالی ئی لس متره اټکل شوی دی .

---

*دپخوانیو جغرافیو لوستل او دسترا بون اوپتلو می (بطلیموس) اودایزو دور شراکس لیکنی اوله بلی خواپه‌تیره بیا ددغی دوری دسکــو پلټــنه اومطالعه چه انگلیسی پو هانوپــری‌پــه‌لــو مــړی سر کــښــی شخصی کلکسیونو نه او دلویدیځ موزیمونه‌ډك کړی وو،په‌دی باب زیات‌معلومات وړاندی کوی . *

دښار دکلا برجو نه ډیر کلک او مستطیل شکله دی او نو نس متره سورا و را و تلی برخی او (مور گی) ئی کم نه کم یوو لس متره دی . دغه ساده اوستری مور چلی د هغو پر غلگرو په مقابل کښی چه دسپر لی نه پر ته ئی بله جنگی وسیله اووسله نه در لوده ، جوړی شوی دی . دقطبی یعنی شمالی ډډی دیوال ته مخامخ او دهغه سره موازی یوه ژوره کنده لیدل کیږی چه باید وچ خندق ورته وویل شی ، ځکه دغه خند ق له اوبو نه ډك نه ؤ او یوازی ددفاع یوه وسیله وه .

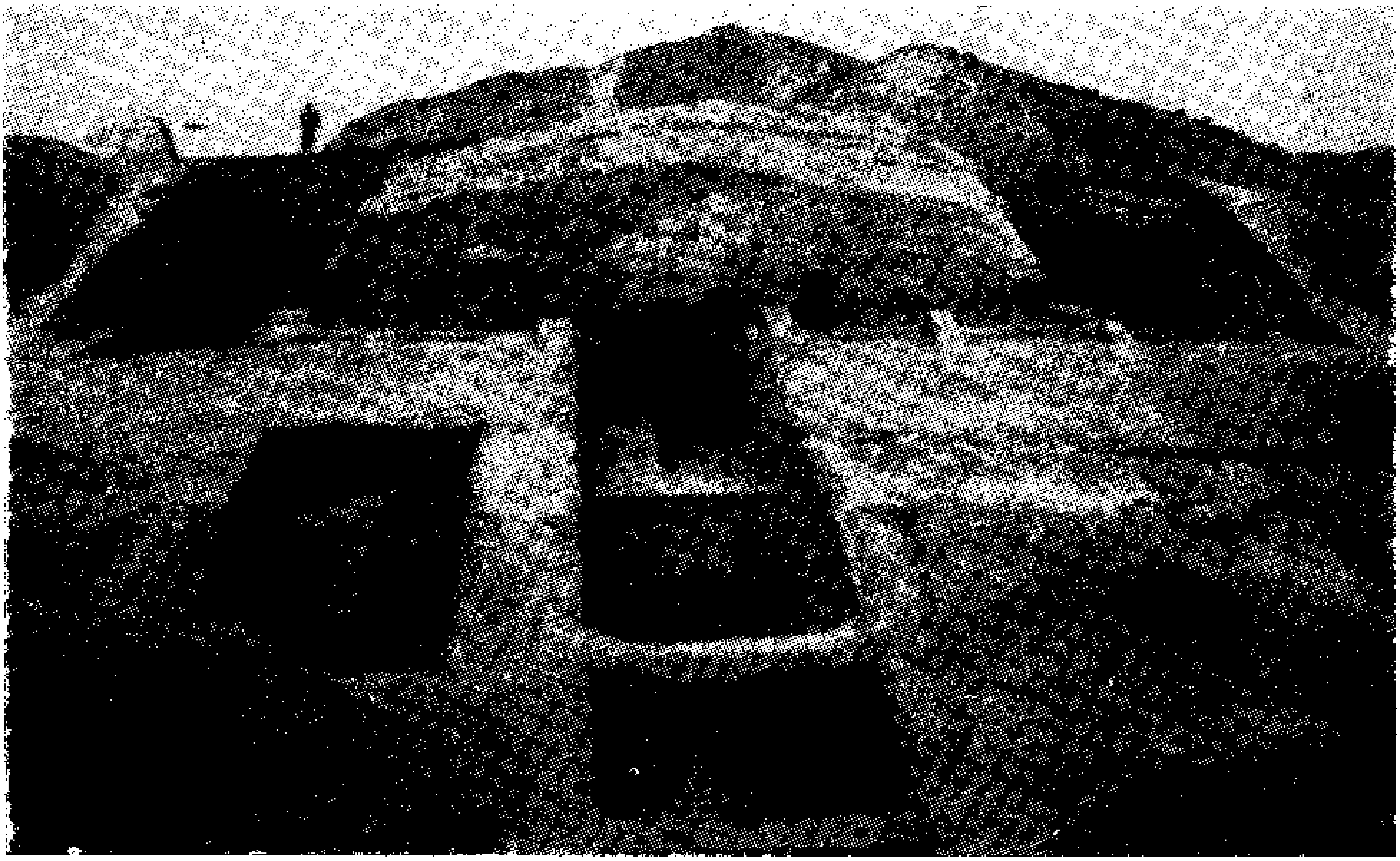
د کیند نو په و سیله څرگنده شوه چه د خندق په مینځ کښی اوبه هیڅ نه وو دریدی. له دی کبله دښار کو زنی بر خه چه دا کر و پول (بالا حصار) دسیند په منځ ټاپو کښی پر ته وه ،د ژوند دپاره مسا عده وه .

دښار د بالا حصار مخی ته دوه جنگی کلا گانی جوړ ی شوی وی . دغه کلاگانی ، یوه په شمالی خوا کښی او بله ئی په جنوب ختیځه خوا کښی ودانه شوی وه ، له د غو کلاگانو، نه دښار او د هغه دښا وخوا ځایو نو ښه څارنه کیدی شوه .

دښار بنسټ یا مبداء :

دښار دبنسټ په باب پو ره معلو مات په لاس کښی نشته . فقط همدو مره ویل کافی دی چه دا ښار دکومی مهمی پخوانی نقشی له مخی نه د ی جوړ شوی. که وویل شی دا ښار دسکندر له خوا جوړ شوی نو په (۳۲۹–۳۲۷ ق،م) کا ل

* دسکه پیژندونکو له ډلی څخه یوتن مشهور تاریخ لیکونکی «تارن» دوخت او زمانی دغوښتنی په اساس دانگلستان دپولیسو د مشهوراونابغه رومان لیکو نکی (شار لوك هورلمس) د لیکوالیء په سبك او اسلوب ددی دوری*

٤ـ شکل:دآی خانم‌دلرغونی‌ښار دشمال ختیځی خوا لـــه‌کیندنو څخه یوبـــرج
شکل٤:حفریات یکی‌از برجهای‌دیوار شمال شرقی شهر باستانی ای خانم

دده دوه کلنه هستــو گــنه‌اوهمدغه راز لو مړی سلو کو س چه‌په (۳۰۵ق،م) کــال کښې‌ئی په سو ریی اوبین النهرین کښې دخپل اقتدار د ټینګښت‌نه وروسته د یــو نان تــول پو ځی طا قتو نه پــه خپـــل‌ځان پوری مربوط کړل او بیا ایران ، مرکزی ایشیا او دایشیا نورو برخو ته رهی شو لاتر او سه دشك اوتردیدسره‌مـخامـــخ‌ده. هـغـه بـا وری کتیـبـی ا و سنــد و نـــه‌چه دښار نوم وښودلی شی نشته ، ددی غرض د پــاره‌پوازنی لار دښار دطبقو ا و کودړو ژوره مطالعه ده . کیدی‌شی دسنی او نیټی‌په تا کلـو کښې دمجبو ریت لــه مخــی‌خه‌ناخه د شل کاله‌اشتباه سره مخا مخ شوو .

بیاهم دځینوتاریخی‌انهولو نو(مقایسو) له مخی فکر کیږی چه دښار بنسټ ایښودو نکی‌سکندر دی ، ځکه خو سکندر ددی سیمی له سترا تیژیکی‌موقعیت نه ستر ګی نــه دی پټی‌کړی .داښار دیونانی جغرافیه پوهانو له‌دلی شخه یوتن چه بتو لـو مـی (پطلیمو س)نو میږی داو کسایان اسکندریه (دآمو دسینــد سکند ر یــه)په‌نوم یی یادوی ، چه هغه دآی خــانـم سر ه په ډ یـــــــره‌ښه تو ګه انــهول کیـــد ا ی شی .په‌دی برخه کښې یو لړنور شواهد هم‌شته او هغه‌داچه کیدا ی شـی د نو مـــو ړ ی‌ښار په ودانیدو کی سلوکس او د هغه زوی انتیو کوس چه‌په ایشیا کښې ئی دنیوه کړی

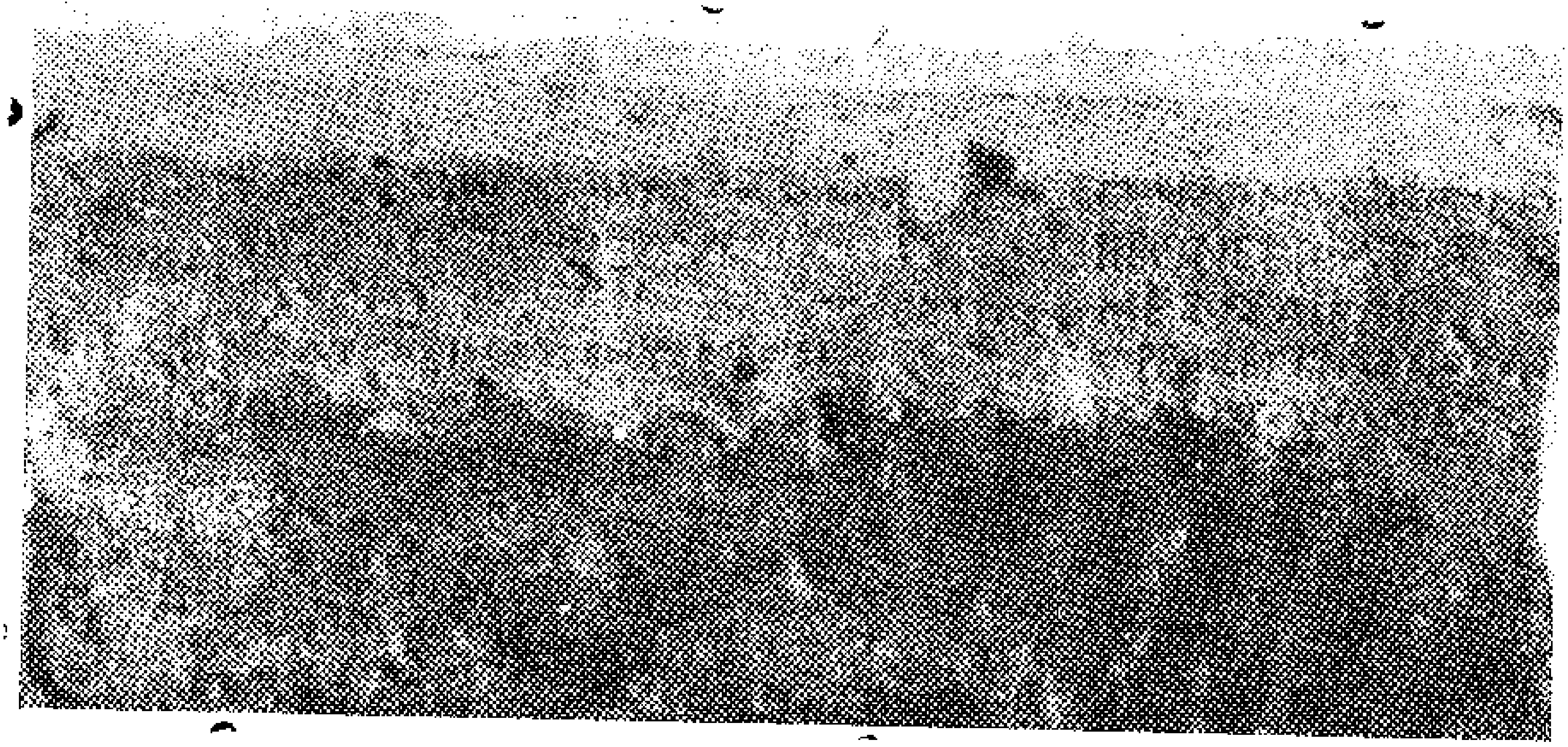
* دتاریخ په لیکنه لاس پوری کړ، نوڅرګنده شوه چه‌د سکندرنه‌وروسته دآړو دوړاو اغتشاش په‌کالو نوکښې په‌کال (۳۰۵ق،م) کښې دباخترخاوره دسلو سیانو تر مستقیم تاثیر لاندی‌راغلی اوهم دغه راز څرګندیږی چه په‌کــال (۲۰۵ق،م) کښې دبـاخـتـر بـاد شا هـانــو دسـلــو سیانـــو ځـمـکـــو ، مستعمر و او نیــو لــو له‌امله چه دمدیترانــی دشاو خــوا*

(استعماری) سیاست پروگرا مچلاوه، هم بر خه‌اخیستی وه .
په هر صورت داسی بنکار ی‌لکه چه سکندر او سلو کو س
دواړو دغه بنار په ودانولو کښی په شخصی ډول برخه
نه‌وی اخیستی، ځکــه دا بنارد هغه چا له خوا ودان شوی
چه (کینی اس) نو میده، بنائی‌دغه سړی ددغو باد شا ها نــو
تر قیادت لاندی کار کړی وی. دبنار دغه بنسټ ایښودونکی
(کینی اس) ادیره په بنار کی‌دحکو متی یاسر کاری و دانی
تر څنگه د کیند نو په اثــــرابر خیره شوی او نــوم ئــی
هم په هغه کتیبه کښې چه‌دهدیری دکیندنی په وخت کی
لاس ته راغلی یا دشوی دی .

دهلنیستیک دوری په‌لو مړی‌سر کښی یوازی هغه ځوك چه
دبنا ر په و د انو لــــــــو به‌ئی پیل کړی ؤ دبنار دننه‌به
دفن او ښخیده. دغه‌وخت‌د آی‌خانم دبنار عمر له دوه‌پیړ یو
څخه زیات نه ؤ.

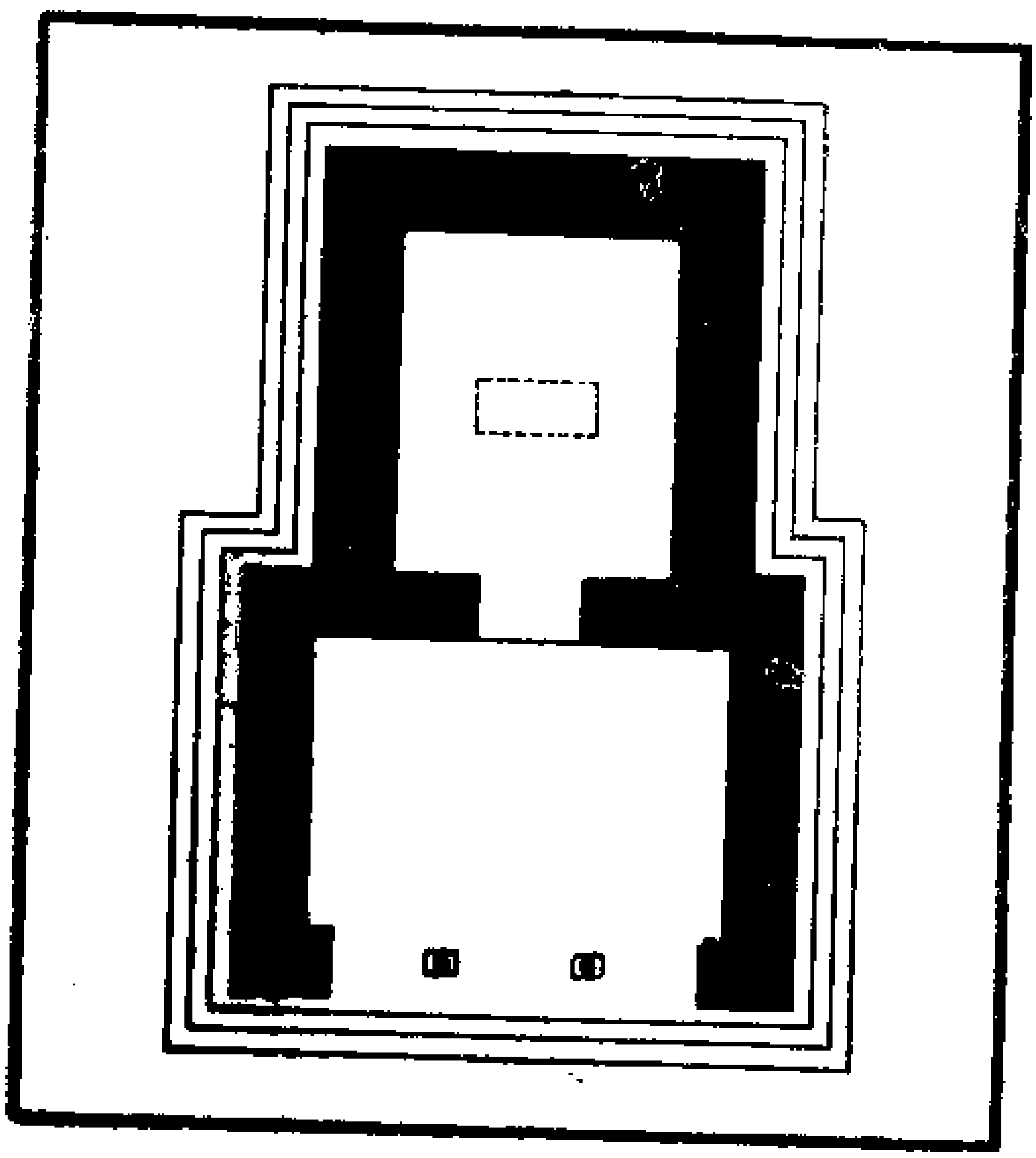
دا خبره د (۳۰ق،م)په‌شاوخوا کی دچین‌دسفیر(شان‌کین)له
کتنو او لیکنو څخه چه باختر ته‌یی سفر کړی او نــو موړی ،
دغه سیمه‌داغتشاش‌او کمزوری‌په حالت کښی لیــدلـــی وه
داسی څر گنــدیــږ ی چـــه‌دغه وخت د سلطنت مر کـــز
داور لگیـــد و په وجـــــــه‌وران او د آمودغاړی یږ غلگرو
او پووندو کوچیانو ، دباختری‌یو نان سلطنت ته خاتمه‌ور کړی
وه، مگر په‌بنار کښی بی‌له‌ځنډه‌څخه بیر ته په عادی ډول ژوند

* (څمکو مستعمرو او نیولو ته یی‌زیاته مخه کړی وه، دخپلی خپلواکی
دبیر ته اخستلو په نیت دسلو سیانو په مقابل کښی پورته شول.
په‌دی باب ددی خبری وضاحت‌هم‌شته چه دوی ددریمی (ق،م) پیړی
په‌پای کی په‌څه ډول خـپل اقتــدار دهند په شمال لــو یدیځه بــرخــه
حاوی کړ اوپه‌پای کښی دهغه‌ضعف اوکمزوری په وجه چـه ددوهــمی*

٥شکل: د دلفی تو صیو کتیبه چه دنبار بنسټ ایښودونکی له محوطی څخه موندل شوی

شکل ٥ : کتیبه نصایح دلفی که در محوطه موسس شهر کشف گردیده

٦شکل: د نبار د بنسټ ایښودونکی کینی آس دمقبری پلان!

شکل ٦ : پلان مقبره کینی آس موسس شهر

پیل شو .

ددغه ښار او سیدو نکـــی په اصل یو نانیان نه‌وو او نه‌له دغه نسل څخه وو، دا څـــکه‌ددوی دژوندله‌ترځ‌نه‌څر **گندیږی** چه‌دوی دښارله ړنگیدووروسته‌هلته کښې استو گن شول او دیو نا نیانو په څیر ئی ژ وندکاوه.

همدغه راز دښار یو ډیرمهم معبد پــه هستـــو گنـــځو بدل شو ی چه هلته به هـــمږ و ند او هستـــو گـنــــــه کیده ، همدغه راز په جمنا زیم‌کښی، (هغه‌ځای چه دفکری او جسمی تعلیم تدریس او ښوونه‌په کښی کیده)یو نانی اهــل کسبــه او کا ریگر استو گـن‌شوی او دښاردسر کاری مرکز په‌دننه کښی ئی دپخو خښتودلاس ته راوړلو دپاره دماڼیو د یوالو نه نښو لی وو د دوی‌دغه تالان دډیرینو آثـــارو او ښښو د ړنگیدو او تخر یب اوچونی دلاس ته راوړو سبب شو . دغه یر غلگر چه دیونان‌او باختری سلطنت دړنگیدو باعث‌شول، څو کاله ورو سته‌دپو و نـــده کـــو چیا نـــــو دیوه بل یر غل په سبب دلـــه‌منځه لاړل . په‌دی تو گه‌د(۵۰ ق،م) په شاوخوا کښی‌دآی‌خانم دښار خرابی‌او کندری دپیړیو په اوږ دو کښی ورو ، ورو تر خاورو لاندی شوی .

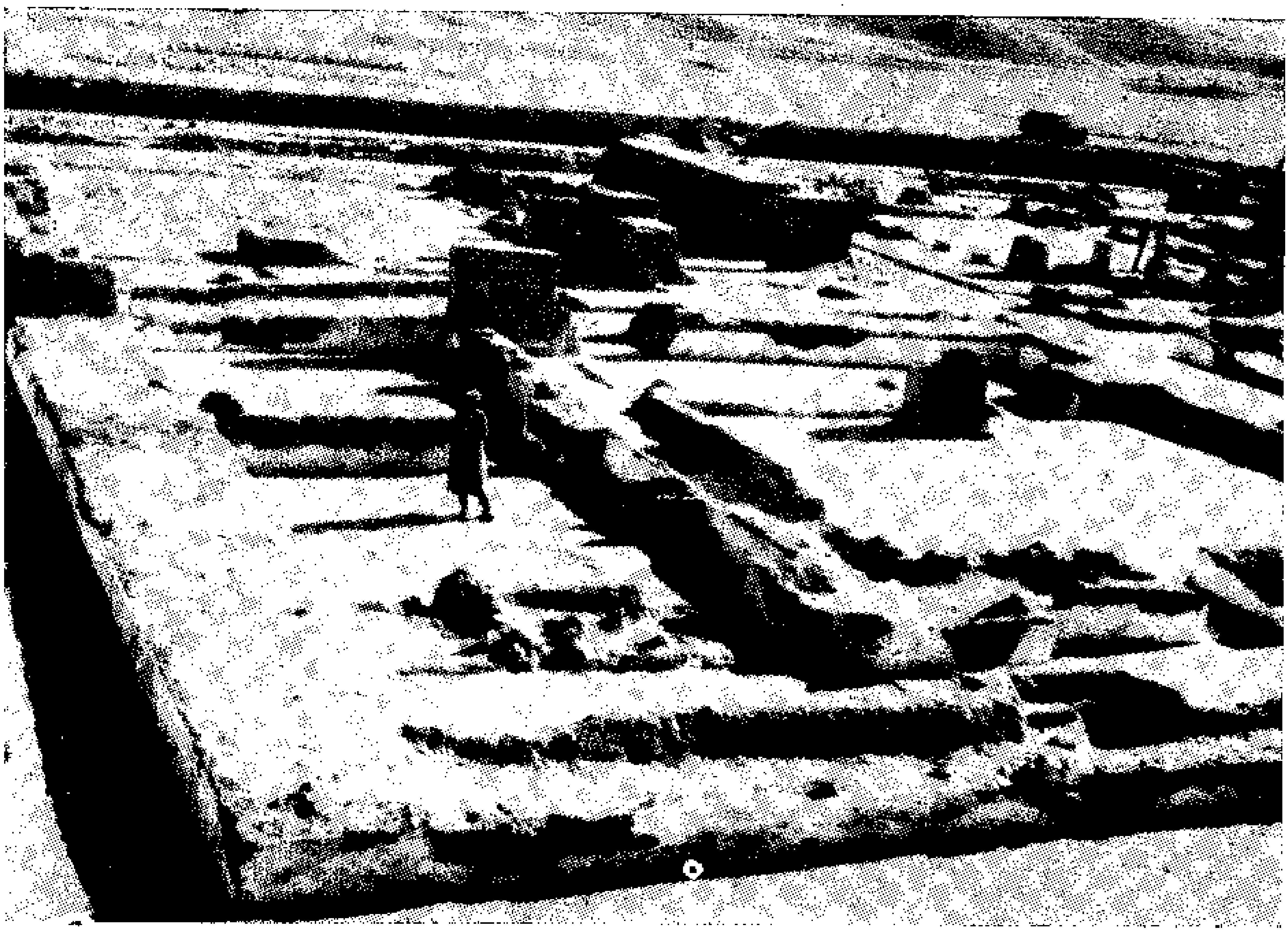
(ق،م) پیړی په وروستی سر کښی‌ددوی دنفوذ په ختمیدو تمام شو،په کال (۱۳۰ـ ق،م) کښی دکـوچیانـو دیرغل اوبرید په وجه دهندوکښ‌په قطبی (شمالی) برخه کښی له منځه لاړل خـو د کـــال (۵۰ق،م) پـوری دهندوکښ په سهیلی (جنوبی) سیمو کښی ټینگک او استوگـڼ وو. دغـه تاریخی پیښی چه دیونان اوباختری تمدن دهېو کو یو اسکلیټ‌تشکیلوی، دغـوښی او پـو ستکی لـه درکـه‌نیمگړی ؤ، څکه چه لرغونی اسناداو

دښار او سیدونکي :

د آی خانم دښار دېرا خوالي له کبله داسې فکر کیږي چه دغلته دیو زیات شمیر نژادونوخلك او سیدل، څکه د(قفقاز سکندریه) (اوسنی بګرام) په باب چه د هندوکښ په سهیلی (جنوبي) خواکي پروت دی داسې معلـــو مـــا ت شته چه په دغه ښار کښې یونانی نسله خلك ډیر وو .
د هغــو ١٣٥٠٠ تـــنـــو عسکرو له ډلې څخه چــــه د سکندر نه پاتی وو ، که څه هم دوی دامپرا توری دشمـا لـی ولایاتو داړو دوړو پــه وجـهـه د سکنـــدر ئـی له مـــر کـــز نـــه ورك او نیســـت شــــو ل خو بیا هم یو زیات شمیر تری پاتی شول چه وروسته بیا دسلو سیانو داقتدار په وخت کی یو نانیان زیات شول، څکه چه لومړی سلوکوس اولومړی انتیو کو س دخپل قـــد ر ت دټینګښت په غرض دیو نان نور ښارونه آبــــاد کـــړل . لـــه دوی څخه یو تن چه نــــو ی باختر ته راغلی ؤ (ایو تیـــدم) نومیږی اود ماګنیزی میناند ر

* ګواهي په دغه باب بیخي چوپاو نیمګړی دی. دهر کو دغه بـی ساه اسکلیټ ته دلرغون پیژندنی څرګندونو روح اوجسم ورکړ اوپه هغه یی دمادی تمدن او دهغو خلکو دفکری طرزپــه حیثیت ، چه کلتور او ثقافت دهغه څیرنده ده رڼا واچوله .

دکـــال (١٩٢٢ ع) نه راهیسی پــه افغانستان کښې دفرانسې دآرکیالوجی (لرغون پیژندنی) ډلـــی ، په دغـــی دوباړنه ډکی دوری درڼا اچـــولو پـــه غرض ډیره توجه او هڅه کړې ده. د(١٩٢٥ــ ١٩٢٤ع) کلونو تر مینځ دالفـــرد فوشه تـــرخی خـــاطری اود(١٩٤٧ ــ ١٩٦٥ ع) نـــه راهیسی (دانیل شلو میرژه) آخر پـه یووداسې ځای کښی کیندنی وکړی چیرته چه ډیر ستر لرغونی ښارونه تر خاورو لاندی پټ شوی وو.

۷ شکل:دآی خانم دلرغونی بنا ر دسرکاری مرکز د کیندنو یوه منظره
شکل ۷: نمای از حفر یات مرکز رسمی شهر باستانی آی خانم

او سیدو نــکـی دیـادولو وړدی (ماگنیزی میناندر یو نانی
تر کی ښار دی چه‌پـه لیـدوپوری مربوطاودمیناندر دسیند
په غاړه پروت دی) نو موړ ی‌په(۲۳۰ ق،م) کښی دیو نان
او بـاخـتر بـا چـا شو ،هغه ثو کیسی چـــه د
(آی خانم)نه په لاس راغلی‌دمحلی او یونانی‌نو مونو په‌باب
معلومات ورکوی . هغه یو نانی نومونه چه ددغه ښار په کتیبو
کښی لوستل کیږی‌له‌استراین،کوسمس ، زینان ، هر مایوس
او ایزدورا څخه عبـارت دی.ددغو نومونو له جملی څخـه
کینی اس ، تیر با لــو س ،سترابون ، کوسموس ، زینان
هرمایوس لیزا نیـاس د ښاردبانفوذو او مخورو اشخا صو
نو مونه دی چه دیو نانیا نـواو په خاص ډول دمقدو نیانو
په‌حیث ئی ستر کر دار لاره .دغه ډول شرایط د هغه وخت د
یو نان په ښار ونو کښی‌سیوزتـه (او ســنـــی شـو شـ
دایران یو لر غو نی ښار دی)اود ورا ایروپو س(دسور ئـی
پخوانی ښار چه د «۲۸۰ ق،م»په شاوخواکښی دسلو کو س
نیکاتور لـه‌خـوا ودان شـــو)ورته دی .

د آی خانم ښار د یونانی‌ثقافت‌مرکز :

څرنګه چه ددغو کتیبو لــه‌مطالعی اوپلټنی‌څخه‌څر ګندیږی
د آی خانم د ښار یو نانی اوسیدونکی پرته له دی چه د
محیطی تاثیراتو تابع شی ،هماغه ژبه ئی ویله ، په کومه
چه هغه‌وخت‌دمدیترانی دسترومـر کـــز و نــــو
او سیدو نکی یـو نا نیـــان‌ګړیدل. مو نږ پو هیږ و چـه
یونانیانو دقبرو نوپه ډبر ینوشنختو د مـــړی د ژ ونـــد
حـال احـوا ل پـــه نظـــم‌لیکلو. دیو نانی ادب د غـــه
اغیزی (دموریا دمقتدر سلطنت‌دپاد شاه «آشو کا» په کتیبه په
څرګند ډو ل لوستل کیږی . نو موړی دبو دائی دین ډیـر
شوقمن ؤ.دغه‌و خت‌دکندهارخلك دیونانی فیلسو فانو لکه‌د

افلا تون او ارسطو دفلسفي‌په ډيرو ژورو خـوا ؤ كښي

معلو مات درلود . دآی خانم‌له ژبو شخه **دآرامـی ژبـی د**

رسم **الخط** يوه وړه نمونه هم‌په‌لاس‌راغلی‌چه دنږدې ی‌اؤ منځنی

ايشياد آرامی ژبی د لیك **يوه‌لو غو نی نمونه ده** .ددغی‌لیکنی

له مخی ځرگندیږی چه‌دمالو نواخیستل او ځر ځلاو د تهیکر په

اساس سنجول کیده . په‌دی‌باب دهخا منشیانو **نفوذاواغیزه**

دیاد ونی وړ ده چه دسلطنت سرکاری ژبه ئې آرامی تاکل

شوی وه . يو نانيان چه خومره‌دخپلی ژبی سو چـه والـی او

ساتنی ته زيات متو جــه ووهماغو مره ئی دخپل ثقا فـت

(هخوب) په ساتنه کښی زیا ته‌هڅه هم کو له. **ددی خبری‌غښ**

ثبو ت دلفی صنایع دی.(د لف‌دیو نان مشهوربنار **اومعبددی)**

دغه صنایع چه‌دآی خانم دښاردمؤسس دمقبری‌داحا **طی‌په‌دننه**

کښی **لاس** ته‌راغلی **او په‌هغو کی‌**داخلاقی تو صیو شعارو نـه

ور کړی شوی د هغو يو سلوپنځو سو نصيحتو له جـملی

شخه دی کو مچه په زیاته‌اندازه ئی‌له‌منځه‌تللی اودمتن‌وروستی

برخه‌ئی‌دځای دنشتوالی‌په‌وجه‌چه لیکو نکی په کتیبه کښی

دهغی ډبری په سر چه کتیبه‌پری دپاسه ودرين ی پنځـــه

نصیحتو نه لیکل شوی چـــه‌ژباړه دلوستو نکوپه خدمت‌کی

په لاندی ډول وړاندی کیږ ی

دتو صيو ژباړه :

«ای ما شومه ځان د ښـــی‌تربيی خاوند وښيه !

زويه دخپل ځان میـړه (خاوند)شه ؛

ای‌ځوانه عادل اوسه ؛

ای سپين ږيريه‌نيك نصيحت‌وکړه !

چه خلك ستا له مرگ نه‌وروسته په تا درود او سلامت

ووائی !» .

دغه پاسنی پنځه بیتو نه‌دهغو پنځو مر حلو ځیرنه‌کوی

کوم چه انسان د خپل عمر په‌اوږدوکی دهغو په لټه کی دی

۸ شکل: دآی خانم دلرغونی ښار دلوی کور دجنوب لویدیځی خوا دستنو د تیږو ټوټې!

شکل ۸: پارچه های سنگی ستونهای جنوب غربی حویلی بزرگ شهر باستانی آی خانم

ځو خپل ژوند د ښو اخلاقواو خصائلو په وسیله انجام کړی .

داپو لون دلف (هغه یو نانی‌خدای چه د هغه معبد په دلف کښې جوړشوی‌ؤ دغه ویناوی دوه پیړی وړو سته هندته دیوه، نیم هندی یو نانی د«دی‌آن» دزوی (هیلو دور) په واسطه چه نوموړی دیو نانی‌باچا انتیا سیدا س نما ینده و در ج کړ ی ، نو مو ړی‌د ویښنو د نصیحتو او فلسفی افکارو څخه هیڅ نه‌دی‌او ښتی او دهغو ټینګ پلوی اوپیرو ؤ. ددلفی پند و نو په باب د آی خانم دښار د کینی آس قبر چه دلته دیونان‌داصلی ثقافت تر جمان ګڼل کیږی او یا لږ څه په‌واضحه‌ډ ول یو فیلسو ف چه د ار سطو دا شعا روپیروی ئې کوله او دهغه نوم «کلی ارګ سولی»ؤ(سول یوه‌یو نانی جزیره ده) .

نوموړی دهغه شو ق اومینی له کبله چه دا یشیا ددیا نتو نو او دآریاد ځیړنې او مطالعی سره ئی درلوده ، دغه پندونه دځا نسره دآی خانم ښا ر ته راوړل . دآی خانم ښار دجسمانی تمرین (سپو ر ټ) دروزنی او همدغه راز دفکر ی‌تعلیم له نظره دیونان له نورو ښا رو څخه کم او ور و سته‌نه‌و ځکه دآمو سیند ته نږدی په ښار کښی دننه دیوه جمنازیم شته وا لسی سړی دی حقیقت ته متو جه‌کوی ، چه دغه جمنازیم هم د یو نان دنورو سترو جمنازیمونو په شان چه د هغه وخت دیو نان دامر خاوند ان(دوه خدایا ن : هر مز او هرا کلس)چه دآی خانم په ښا رکښی دنوموړی جمنازیم کتیبه لاس ته راغلی، ز مونږ د قول‌ملګر تیا کوی .

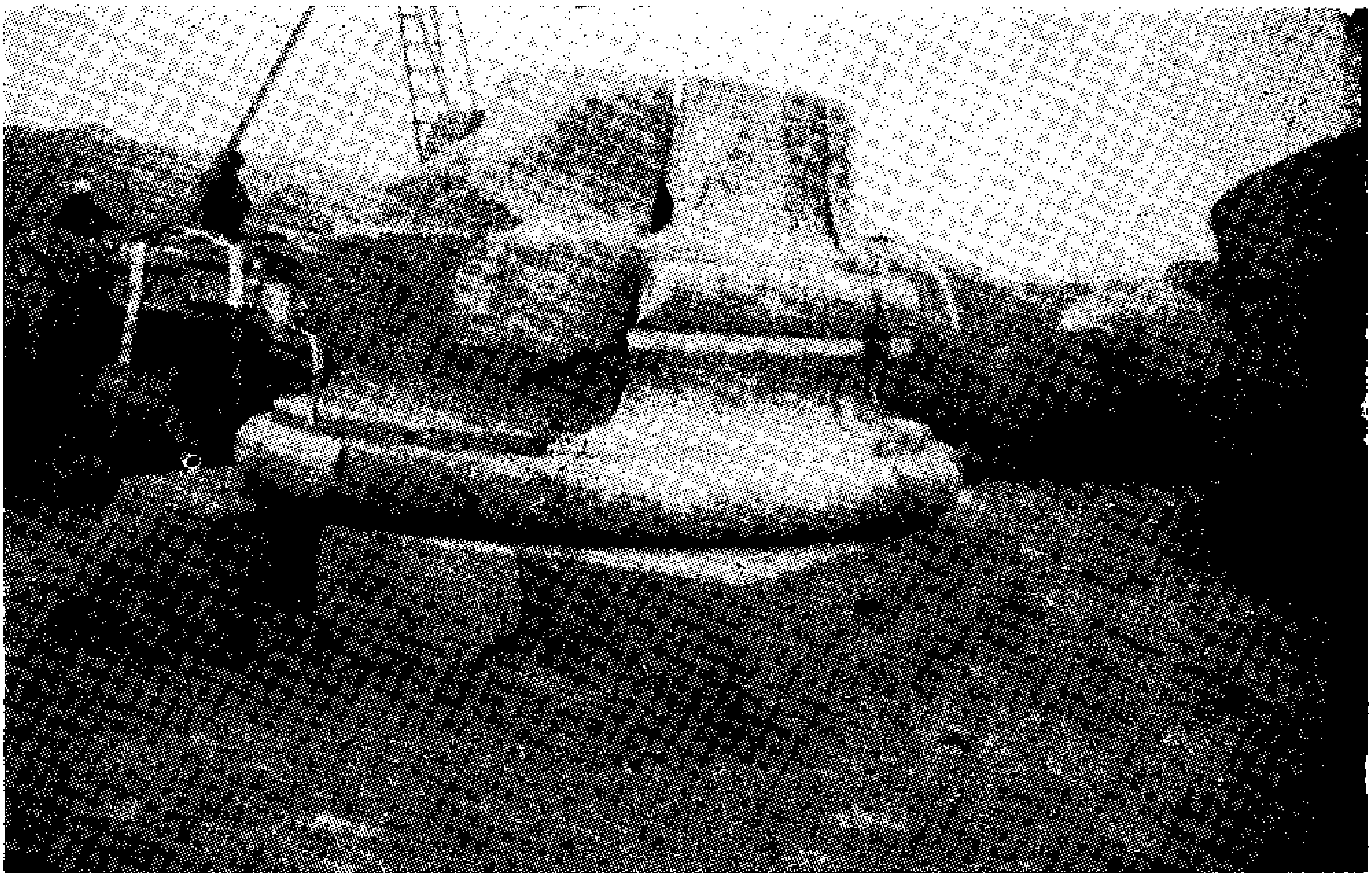
دښار دیور با نیز م مهمی کرښی :

آی خانم دیوه یو نا نی‌ښار په حیث‌چه‌دیو نان‌اوباختر د بادشاه ترځارنی او اداری‌لاندی ؤ، ډیر خپلوا که مد نی

قوانین ئی لرل، ولسی انجمن اود مشاورینو لویه جرگه ئی درلوده ، همدغه راز نو موږی ښار ددوو والیانو له خوا اداره کیده چه یو تر بله یی سره په رسمی چارو کښی مرسته کو له. هغه سر کاری ودانی چه د ښار دمنځ په کوزنی بر خه کښی وی دیوه یور بار نیسزم لرونکی او په منظم ډول ئی د کر ښو تناسب په نظر کښی نیول شوی ؤ . ددی دپاره چه ددغی ودا نی په کـــا رکښی ځنډ پیښ نه شی، یو لوی سړك چه ښار یی پـــه اوږدو په دوو مساوی بـــر خو ویشه په ختیځه برخه کښی داکرو پول یابالا حصار پلوته په قصدی تو گه نقل ور کـــړ شوی اود ښار عمومی تگ لاره له یـــوی سمـــی لـــیکـی سره ښتی وه.

دښار دجو ړښت تر ځ:

یو نا نیانو دودانیو په چارو اکښی پوره مهارت در لـــود .
دآی خانم دښار په ودانولو کښی دهغو موادو دنشتوا لی په وجه کوم چه د یونان پـــه ښارو نو کښی ورنه کاراخیستل کیده اکثره کچه خښتی لگول شوی ، نو ځکه دټـــو ل ښا ر ودانی کچه او خامی دی، خودکار په طرزاوډول ډال کښی له پـــوره پو هـــی او ذکاوت څخه کار اخیستل شوی دی . ځکه دلته دلر گیـــو اود اسـی نـــور و شیـــز و نو لگښـــت او استعمال ضروری او مناسب ؤ. څرنگه چه د ښار خوا تـــه نژدی تیږی نه وی نو هغه به یی لــــــه ډ یـــرو لیـــر و ځایو څخه ښار تـــه راو ړ ی .
دغه مهم مشکل ؤچه تیږی یوازی په پایو ، ستنو ، ښکلا او ددروازو دلخك په بر خه کښی لگیدی .
یو نانی معمارانو او ختگرودتیږو په لگولو کښی دډیری باریکی او ظرافت څـــخه کا راخستی ، کو می تیږ ی چـــه دغلته ورنه کار اخستل شوی دجنسیت په لحاظ اکثره آ هك ډوله پستی تیږی دی ،چـــه دتوږلو په واسطه تری ستنـــی

۹ شکل:دآی خانم دلرغونی ښار دسر کاری مرکز د لوی تالار دکو شکن دستنی بیـخ

شکل ۹:یکی‌از زیر ستونی‌های کفشکن تالار بزرگ‌مرکز رسمی شهر باستانی آی خانم

او دستنو لاند ینی بر خی اوبرغولی جو ړ شوی دی .
داچه په ښار کښې دسنگ تراشانو شمیر لږؤ، ځو دښار دودانی چاری پر مخ بو ځی، نوځکه ددغو تیږو تو ږنه محض دوخت اړول او دتیـــږ وتوږلو په برخه کی یوه سپما گڼل کیږی .له بلی خواد ښاردمعمارانو داقتصا دی و ضعی دپه نظر کښی نیو لو له کبله دهبرینوخښتوله هغه فر ش نه چه په یونان کښی زیات رواج ؤصرف نظرشوی، او د کـــورد دالانو او کوټو جوړښت پـــه ختو سره شوی دی. امکان لری چه کوټی به د غا لیو اولمځوپه وا سطه فر ش او ښکلـــی کیدی. دغـــه ډول فـــرشـــ دسیتیانو (هغه پوونده کو چیان چه له مرکزی ایشیانه تـــور ی بحیری ته لاړل) له قبرو نـــو ځخه چه دسائبیریا په پازیریك کښی پراته وو، څر گندیږی او دپورتنی ادعا یو ښکاره ثبوت دی.
دکوټو دیو ښلو یعنـــی دبامونو دسرونو داوا رولـــو دپاره هم دیوی بنیادی طریقی ځخه کار اخستل شوی اوکه کله دخښتو دکټاری او انـــټی فیکس (دیو نان دبامونودبلیو یوډول ښکلا ده) نه کاراخستل شوی، هغه به هم دبلیو دښکلا اوډول دپاره ؤ.

دښار دجو ړښت او مهند سی ښکلا:

دپلا ن او نقشی په بر خـــه کښی دیونان او باختر دمعمارانو ډیر ښه ابتکار لیدل کیـــد ی شی. هغه ټولی ودانی چه تراوسه دکیند نو په ا تـــر لیـــــدل شوی دجوړښت اونقشی لـــه مخی دیو نان او ایشیادنورو، ودانیو سره په هیڅ ډول نه شی مقائسه کیدی .
په مهندسی چارو او ښکلاکښی د ځینو یو نانی قاعدو او لار و مراعت په نظر کښی نیول شو ی او ځینـــی و خـــــت په دغو چارو کی له آزاد تخیل نه هم کار اخستل شوی دی .
په ایشیا کښی د ودانیـــو اکثره ستنی دلر گیووی اویو ازی

هغه بر خي چه‌ستني پري ایښودل کیږي دتیږو څخه برابر یدی،
مگرد آی خانم په ښار کښی تړلی ستنی دبریښی او کورنتهی
دوله دی. (کورنتهی یو دول‌ستنی وی چه دهغو بر غولی
دلو یو پاڼودیو ځای کیدو څخه جوړیدل. وایی چه کور نتی
په یونان کښی یوه سیمه ده).

دآی خانم دښار دسرکاری‌ماڼی دستنوخولی یعنی‌برغولی
چه دخالص یو نانی بر غو لواوخولیو نو په‌شان‌جوړشوی دی
دآتن داو لمپیون او بو لوترین میله (په‌وړه ایشیا کښی
یو لر غو نی ښار چه دلو یدیځی تر کیی دپخوانی بندر د
میناندر دلتاته نژدی پروت ؤ)دابنار د (۱۷۵ـ۱٦٤ ق ،م)
کلو نوتر منځ دخلورم انتیوکوس د سلطنت
په زما نه کښی اپیفینودان کړی‌چه په‌هغه کښی له
ډیر دقت اویوهی څخه کاراخستل شوی‌دی.دابنار دهغه
سره ډیر ورته او مشا به‌دی.

دښار دودانیودغه بر غو لی‌دیو نان او ایشیا دآرټ یوه
گډه او شریکه طریقه ده چه‌دهغی پاڼی لکه داکنټ په څیر
په بشونوجوختی‌نه‌دی‌لگیدلی.دیو نان او ایشیا دغه ډول
کورنتهی دوله‌بر غولی ښایی‌چه‌لومړی وار په‌سور یه کښی
دسلو سیانو دسلطنت په دوره‌کښی رواج شوی وی ، ځکه
دپالمیر (دسورئی پخوانی‌ښارچه اوس هم د «تادمور» یعنی
د خرما د ښار په نوم‌شهرت لری)دښار بر غو لی
برخه کښی‌یوه‌کو ټه‌ده‌چه‌اتلس‌کور نتی ډو له ستنی لری
ددغه هنر ډیره ښه نمایندگی‌کوی. کوم برغولی‌چه دآیونیك
(یوبل ډول یونانی بر غو لی‌دی چه لومړی ځل په مغربی
ترکیه یا پخوانی ایون کښی‌رواج‌وو) په‌نوم یادیږی، د
آی خانم په ښا ر کښی بس‌همدغه یوډول برغولی دی چه‌د
لر گیو څخه جوړ شوی، داورلگیدو له کبله سوی چه
دهغو دکیندنو په‌وخت کښی له‌ډیر تاکید او احتیاط څخه کار

۱۰ شکل : دآی خانم‌دلرغونی‌ښار دسر کاری مر کز د لوی‌تالار دکوشکن د ستنو دښکلو شوو برغولو نمونه

شکل ۱۰: نوعی از سر ستون‌هـــا ی مزین کفشکن تـــالاربزرگ مر کز ر سمی شهـــر باستانی آی خانم

اخیستل شوی، نوځکه په هماغه خپل شکل روغ رمټ پاتی شوی دی . هغه تیری چه تر ستنو لاندی ایښوول کیدی هغه هم کورنتی دوله دی او د (ا یشیا یـــی آتیکو) په نوم شهرت لــر ی. (آتیکو دستنو دکو زنی خواهغه برغولی دی چه اومړی ځـــل دآتن په ښار خوا کښی جـــوړشوی اودیونان ټول لر غو نی هنر چه په دغه ښار پوری اړه لری دآتیك په نوم یاد یږی). دستنو داډول لاندینی برغولی په ټول شوی ډول جوړ شوی او دآی خانم دښار په جوړښت کښی زیات اهمیت اوبرخه لری.

دښار رسمی مر کز :

دښار دکو زنی خوا تقریباً ټوله منځنی برخه (۳۰۰ + ۳۰۰) مترو کښـــی ده چه دښـــا ردسـر کـــار ی و دا نیـــو دجو ړښت په طرز پوری اړه لری .

دښار دغه رسمی ځای ته دورتګ نه وروسته چه کلــه سړی ددغی ودانی په شمالی دروازه ورننوځی ، یولوی کوز یی تر ستر ګو کیږی چه یو سلو دیرش متره اوږد، یوسلو اته متره سره ور او چار چا پیر ه تری برنډی دی چه یو سلـــو شپاړس ستنی لری اودستنو برغولی ئی کورنتی ډو له د ی. دنـــو مـــو ړی د کـــــو رجنـــو بی خوایعنی در وازی ته مخامخ دبر نډی دستنولوړوالی چه په شمالی خوا کښی واقع دی نهومتروته رسی . داغی اوچتی بر نډی شاته په منځنی برخه کی یوه کوټه ده چه اتلس کورنتی ډوله ستنی لـــــر ی داکوټه په درو کتار و نــــو ویشل شوی او په هر کتا ر کښی یی شپږ ستنی دی. د غه کو ټه یا په بل عبارت کوشکن چه ددر وازی لخك یی له تیرواوچو کاڼی دلر ګی او عاج نه جوړ شوی دی له هغی لو یـــی کوټی یا تالارسره ارتباط پیدا کـــو ی کـــو مـــه چـــه (۵۰ـ۲۶) متـــره او ږده او (۱۷) متره سره وړه او دیوالونه ئی په ډول ډ ول رنګـــو نـــو ښکلی شوی وو. دغه رنګو نه دهغو ستنو په ذریعه یو له بل

څخه جلا کیدل چه په دیوال پوری نښتی وی . همدا رنګه
د دیوالو په پاسنی بر خه کښی یو ډول پر له پسی او
تدریجی ختمینه ښکلا لیدله کیږی . (دغه ښکلا او ګل کاری
تر «۷ـ٤ق،م» پیړیو پوری د یونان په معابدو او ودانیو
کښی رواج وه) او اوس (د دغه ښکلا نمونی د کیندنو په واسطه
موندل شوی دی) د غـــی کوټی یا تالار د نوموړی ښار په
سیاسی او اداری ژوند کښی یو ډیر مهم رول لوبولی او دا
هم امکان لری چه د مشاورینو د لوئی جرګی غونډه به هم دلته
کیده، د دی تالار ختیځ او لویدیځ پلو ته خو ملحقات هم پرانیستی
و چه کیندنی یی لا تـــراوسه سرته نه دی رسیدلی، د جنوب
خواته یعنی د ښار په وروستنی براو کښی یو لــــړ نـــو ری
و دا نـــــی هـــــم وی، دغه ماڼی او نوموړی ستر تالار
د (۱۵۰ ق،م) کال په شاو خوا کښی ودان شوی، ښایی دی
کار د یوستر او پراخه پروګرام له مخی د آیو کراتید د سلطنت
په وخت کښی چه د یونان او باختر وروستنی باد شاه ؤ
ترقی کړی وی، ځکه د ده پـــه وخت کښی د باختر ځمکــــه
د ښمنی او قوت نه ډکه وه. د دغی ودانی دیوالونه چه د لوی تالار
جنوبی خواته پرته وه، وروستنه د یو ونده ؤ کوچیانو له خواچه
ښـــاریـــــی نیو لـــی ؤ، سرتر پایه ونړیدل . دا کار دغو
پـــو ونـــد ؤ د پخـــو خښتـــو د لټولو او موندلو په غرض
وکړ. د سرکاری ماڼی دغه برخه د یوی لوئی مربع په شکل وه،
کورنی ډوله ستنی لری، چه هره ضلع ئی له پنځوس نه
دوه پنځوس مترو پوری اوږده وه. د دغـــو دیـــوا لـــو نـــو
سره په موازی ډول یو دهلیز هم ؤ چه دوودانی شا و خوا یی
احاطه کړی وه.

دغی دوه نیم پنځوس متری مربع د دوو دهلیزونو د پری کولو
په بـــر خــه کښی د یـــو ه صلیب شکـــل در لـــو د او
په ځلورو نو ر و مـــر بـــع ګانو ویشل شوی وه، په دغو

څلورو واړو کښې دوه دوه مربع یو تر بله سره ورته دي، د دغو دواړو د خونو بر خو بهره خوا کښې دمیلمنو یوه کوټه «حجره» هم وه، چه دیوالونه یې د هغو برینو ستنو سره لګیدلي وو، او س هم د دغې او جرې په دیوالو او دستنو په بر غولو درنګ آمیزې نښې لیدل کیږي. لو یدیځې خوا هم یو تر بله یو څه مشابهت در لود چه دوه لوئی او دوه وړې کوټې یې لرلې، دلو یو کوټو په منځ کښې یو ډول دیوالي بخارۍ چه دلوګی وتلو لارې یې نه وې، جوړ ی شوې وې.

ددغو دوو و دانیو یو تر بله ورته والی او شباهت په دې علت ؤ چه دغه ودانۍ د ښمار دهغو دووتنو حکمرانانو وې کوم چه ددواړو رسمي قدرت اوطاقت سره مساوي اویو شان ؤ. ددغه ودانۍ ختیځې او لو یدیځې خوا ته د نومو ړو حکمرانانو دوه کورونه هم جوړ شوي وو. دیو نان په ودانیو کښې هیڅ یو داسې کورنه شته چه دآی خانم د ښار ددغې نقشې سره پر تله او مقایسه شي. کله نا کله دیو نانی هنر دغه میراث د تالاراو کو شکن د ښکلا په بر خه کښې د «رودی» تالارونو په شان (رود دیو نان یوه جزیره ده) دکور په لو یو برنډو کښې په نظر را ځي.
نو ځکه سړ ی پو هیږي چه په نو مو ړی ودانۍ کښې له یوه نوی اسلوب څخه کار اخیستل شوی دی. دبلاکونو او حویلیو په جوړولو او تنظیمو لو کښې د قائمې زاویې په اساس مراعات په نظر کښې نیول شوي چه بیا هم دانسان ذهن او فکر د بین النهرین او هخا منشیانو لر غو نومانیو ته بیائي .

شخصي کورونه :

دآی خانم د ښار د شخصي کو رو جو ړولو پلان دیوی حویلې په شکل او جنوب ته ئې د سیمې د جوی حالاتو د په نظر

کښې نيولو له مخې يو ډول نوري خونې هم شته، ځکه سيلۍ او اورښت هر وخت دجنوب لوېديځې خواوې. هغه لوئې کوټې چه دوه ستنې ئې درلودې د کفشکن په واسطه دکور په بهر نې دروازې پورې اړه لري ، دنو موړې کوټې په څنګ کښې يو داسې د هليزدې چه دکوټې څلورو خو او ته غزېدلي، او دا طرز دنوروودانيو سره د شکل او نقشې له مخې پوره توپير لري. دکورشاته دکوټو په امتداد يو لوې حمام ؤچه ديوالو ئې په سره پلستر شوي وو. دحمام اوبه، به له بهر نه په يوه رو کښې حمام ته راتلې او له استفا دې څخه وروسته به دا اوبه له يوې بلې لياري (لښتې) څخه بهر ته وتلې، دهغو دوو کورونو په کيندنه چه مونږ تر اوسه سرته رسولي خورا لو يه او پراخه ځمکه ئې نيولې وه، ددغو کورونو څخه يو کور د (٦٠) مترو په اوږد والي (٣٠) مترو په سور دکو کچې سيند ته نژدې په يوه پراخه سيمه کې دښار جنو بې خواته پروت و. همدغه راز دا ستوګنې يو بل کور چه (١٠٨) متره اوږدوالي او (٧٢) متره سو ر لري، له ښار نه بهر جوړشوی، ددغه کور دکو ټو شاو خوا يوه دهليز احاطه کړې ده . د کورجو ړولو دا ډول پلان او نقشه دهغه وخت ديو نا ن دکورونو سره ډېر فرق لري، ځکه چه ديونان ټول کورو نه په يو ډېر ډول دحو يلۍ د مرکزې برخې په شاو خوا کښې جوړيدل .

دآی خانم دښار کو رونه دهغې زمانې دمعمارانو او ختيځ رو يو لوی ابتکاردی چه په پرسيپوليس کښې ددار يوش د ماڼۍ « د جمشيد تخت »سره ئې او مقايسه کيد ی شي. دلته دچوپړانو کوټې په داسې ډول جوړ ی شوی دی چه دکور او باغ په دننني برخې پورې دومره اړه نه لري، نو ځکه داسې فکر کيږې چه په دې کورونو کښې ارستوکرا تانو ژوند کاوه چه مستعمر اتې ژوند ئې غوره کړی ؤ.

دغو نهی او عبادت ځای :

دبنار دلوی سرك په ختیځه‌غاړه یو لـوی معبد دی چـه جوړښت او شکل یـی دهغه‌وخت دمذهبی‌مهند سی یوډیر ښه مثال او نمونه‌ده. دغه‌معبددیوه کور په منځ کی چه دهغه شاو خوا ته بر نهی او ځینـی نورملحقات‌دسرك ختیځی‌غاړی ته پراته دی‌دیوی هناری یاځلی‌په‌شکل چه (۱۹×۱۹) مر بع متروپه اندازه‌لیری په یوه لوړځای باندی په دری پوړ یـز ډول و دان شوی دی. د معبد ددیوالو نوبهرنی خواته‌یوډول تدریجی‌ژورتیا‌لیدل‌کیږی‌چه‌موږورته له همدی کبله د غونهی او مجلس معبد وایو . دمعبد په‌دننه کښی لوموړی یـــو اوږد کفشکن دی‌چه‌دمعبد دغولی‌ټوله برخه‌یی‌نیولی‌ده، وروسی بیا د عبادت خونه ده چه دواړوخواو ته‌ئی دنذرگاه‌په‌نامه‌دوه‌سپیځلی کوټی هم لیدل کیږی. د معبددپاسنی برخی (بام)بلی‌مسطح اوپه‌پاخه ډول جوړه شوی،ځکه‌دمعبد په شا و خوا ځمکـــو کی دکیندنو په‌اثرپخی خښتی‌په‌لاس راغلی .دامعبد په عمومی ډول دایشیایی معابدو په‌شکل‌جوړ شوی. که څه هم د بـا م اودیوالونو جوړښت دهخامنشی‌معابدو په شان دی او د ښکلا اوگل‌کاری‌چاری‌ئی دمقا یسی‌وړدی خوبیاهم په (دوراایرو پوس)کښی دپارت د دو ری د (ارتمیس اتـر گـا تـیس او دو نیس) دمعابدو سره‌شباهت لری .

دیونان او ایشیا الهه(خدای):

د غسی یوه مذ هبی مناره(کنگربی معبد) چـه طرز او جو ړښت ئی دمحلـی دینـی‌ودانیو په څیردی، لو مړی‌وار دایشیا په‌دښتو کښی روا ج‌شو، دغه طرزجوړ ښت له‌دغه ځای نه‌په لویدیځ لور سرایت‌وکړ، دالهی یاخدای‌چه‌دمعبدپه دننه کښی ئی پرستش کیده، ښائی دختیځ یو (الهه) به وُ، چه یونانیانو هم هغه ته‌عقیده‌درلوده .دهغه دپیژ ند لو ا و

معرفی دپاره چه کتیبه ئی پـه‌لاس کبنبی نه‌شته د (الهی) د مجسمی په‌یو څو ټوټو چه‌لاس تـــه راغلـــی ، اکتفا کو و.
نوموړی مجسمه‌ډیره لو یه‌وه‌چه‌د بهرنی دروازی مخا مـخ دیوال ته دیوی‌چو تری دپاسه‌دعبا دت په کـو ټه کښــــی پر ته وه . کـــــو م څیـــز چه‌له هغه نه‌پاتی‌دی، دلاس ، پښی اوله‌څه‌دچپی‌پښی دګو تو ټوټی دی چه د مر مرو لـــــه تیږو څخه‌جوړی شوی‌اومو ندل‌شوی دی. دچپی پښی له‌لیدو څخه سړی پو هیږی‌چه‌دڅپلی‌مزی ئی دپو ندی شابرخــــه، پوښلی او دتندر پـــه شا ن‌سینګار او ښکلی ډیره ښی چه اغلبا دغه ښکلا دیونانیا نو دآسمانی خدای (زئوس) اویا د محلی آسمان‌خدای(آهورامزدا) اویا ښائی چه‌دغه دواړ ه یـو ځای په یوه جسم کښی لکه‌(زئوس) او (اورما زوس) په نامه پـر ستش کیدل. لـکه‌څرنګه چـه پـه نیمرو دا شی (دسورئی په‌شمال کښی یو ه‌سیمه ده) کښی دغـه دواړ ه «الهی» هلته یعنی دکوز فرات په غرو نـو کښی د یو نا نـی او ایرانی نورو خدایا نوسره‌د(انتیو کوس کوماژن) دقبر د پاسه چه دهغه ځای یو وړوکی‌باچا اود یونانی آرټ‌سره ئی ډیره مینه وه، پرته له‌دی چه‌یونان دهغو په محلی دیانـت اودهغه ځای دوګړو دنیکو نودپیروی په‌لاره کښی موا نع ایجاد کړی، ښوول شوی‌د ی.

الهه یادیو نان خدای :

الهه چه‌په رسمی تو ګــــه‌دسکو په‌مخ‌کښل کیده یو نانی خدای ؤ.دغه خدای له‌ارتمس،زئوس ،اپولون اؤ هرا کلس څخه عبارت‌دی.په‌دی‌وروستیو وختو کی‌یعنی‌په کال(۱۳۵۲ش) کښی چه کو می کیندنی شوی‌په هغو کښـــی د سپینــــو زرو ددر همو (٦٣) ستــر ی‌سکی مو ندل‌شوی. دغه سکی‌د سکندر نه ترایوکراتید اوهلیوکلس پوری چه په با ختــر کښی ئی حکو متو نه کـول ،څر ګندونه کوی .

هراکلس دیونانی‌روایا تواو افسانو قهر مان لیکوال‌دی چه هغه ته په لاتین کښې(هیر کول) وائی او ایشیائی ولسونو هغه دیونانی خدایانوپه ډله کښې په ډیره آسانی منلی ؤ. په‌آی خانم کښې دنو موړی برونزی (بر نجی) مجسمه هرا کلس ته ور ته‌ښو ول شوی ده، هراکلس د «اندوری» په سکوباندی کښېنل کیده، یعنی دهغو قهرمانانو په څیر چه دو ظیفوله سرته رسیدو وروسته‌به‌یی دبری تاج (خول) په سرایښوده. دهغو یو نانی‌خدایانو له ډلی څخه چه دوی دځان‌سره راوړی وو، یو هم از س چه د ایز دورا په‌نامه کښې‌دهغه استعمال (دازس ا عطاء یا هدیه) ویل‌کیږی اوهمدغه‌راز سیبل چه دهغه یو نذیر په آی خانم کښې موندل شوی ،ښایی چه وروسته دهغه‌یو څه ذکر وشی .

د هندو یو نانی‌سکی‌او یونانی خدایان :

دآی خانم په ښار کښې چه‌کوم ستر مذهبی اسنادموندل شوی هغه دیونان او باختری‌ادیانو سره‌کومه‌اړیکه نه‌لری. دغه ثبوت درکم (دسپینو زرو یوډول سکی دی چه‌درهم ئی بولی اود لو مړ ی ځل دپاره مو ندل شوی) لید ل کیږ ی. داسکی د هند د(۱۷ ق،م) کال په شا و خوا په یوه مخ په یونانی ژبه دله خوا جوړی‌شوی دی. دسکی په‌یوه مخ په‌یونانی ژ به دبازیلیو س اگاتو کلیوس(داگا تو کل باچا سکه) او په‌بل‌مخ‌یی په پراکریت ژبه اومحلی بر همی لیك دود دنوموړی‌لیکنی ژباړه لیکل شوی ده . همدغه شان‌نوموړی سکی‌څلورکنجه لری اودهند لر غو نی هنر په واسطه پری دخدایانو تمثیل کښېنل شوی ، داسی ښکاری‌چه دغه سکی په‌هند کښې جوړی شوی دی ، ځکه‌دسکی‌په‌دواړو خواؤدهندی خدایانو څیره کښېنل شوی ده له‌دغو خدایانو څخه یو و لاړ و لنگ ئی په تن کښې دی

دغه لنګ له ملا څخه تر پښو او زنګنو پورې رسیږي.

د لنګ وروستۍ برخه، وروسته له دې چه کیڼ لاس او مټ پټوي په عمودي ډول ښکته پرېوتې دی، په خوله کښې یې یوه ستره جوغه نیولې، په کیڼ لاس کې یې یو څرخ د سپر په ډول اخیستی او په ښي لاس کښې یې یو صدف (د ماهي غوږ) لیدل کیږي، داسې ښکاري د هند خدای (واسو دیوا، کرښنا) یا هندي هراکلس دی. کله چه د لومړي سلوکوس سفیر (میګا ستنز) د چندراګوپتا (د هند د موریا یې سلطنت بنسټ ایښودونکی) دربار ته تللی و داسې یادونه کوي: د اد ګنګا د سیمې هغه وګړي چه د متهورا علاقې ته نږدې دي «دغه خلک اوس هم د کرښنا ئیزم په فلسفه عقیده لري» د «واسو دیوا کرښنا» خدای عبادت به ئې کاوه. د سکې په بل مخ د یوه بل سړي څیره کښل شوې چه (سانکارا شنا) نومیږي. داسې د (واسو دیوا کرښنا) ورور دی چه کروندګر (بزګر) هم بلل کیږي ځکه په یوه لاس کښې یې د اونګ «هاؤن» لاستی او په بل لاس کښې یې قلبه نیولې ده. نوموړې سکې د هند د آرټ او تاریخ د متخصصینو او پروفیسرانو په نزد ډیر اهمیت لري. ځکه دغسې سکې د هند دی خدایانو (الهو) تمثیل کوي او هم د (وشنو ئیزم) د طریقې یو به ښه پورې باوري سند ګڼل کیږي. تر دې د مخه چه واسو دیو او سامکا راشانا، د ویشنو طریقې سره مل او د نوموړې طریقې سره یو ځای او ګڼ شي، تر اوسه د دغو سکو په مخ په مستقل او جلا ډول ښودل شوي دي. له بلې خوا د هغو تاریخ پوهانو د پاره چه د هلینیزم سره علاقه لري یوه پوښتنه پیدا کیږي چه د مرکزي ایشیا یونانی باچا څرنګه اجنبي خدایان د خپلو سکو په مخ ترسیم کړي دي؟ ښایي په یوازني ډول د هغه وخت د سیاسي علتونو څیړنه د دې پوښتنې ځواب ورنه کړي شي.

قبرونه او هدیرې :

ددغه ډول‌ودانیو دخرنګوالي‌په‌باب ددوو قبرونو له‌کیندنې
په زړه پورې معلو مات لاس‌ته‌راغلي. له دغودوو قبرو نـــو
څخه یو قبر دنـــو موړي ښاردبنسټ ایښودونکي «کینې‌آس»
دی داقبر دښار دننه په‌کوزنۍ بر خه کښې جوړ شوی . دغه
ساده ودانۍ د (T) په شکل کفشکن چه‌دوه ستنې لـــر ي
اود اصلي قبر په نسبت یوڅه‌لنډ اوهغه ته مخامخ پرو ت ،
دیوې درې پوړیزې چو تر ې‌په‌سر جوړ شوی دی .داساده
پلان چه دیونانې دورې په پای‌پورې اړه لري دهغه په شا ن
یو بل قبر هم دښار دمشورتي‌معبد تر څنګ‌موندل‌شوی،دیو
ډول مقدونې قبرونو په شا ن‌وو چه بیا به تر خاورولاندې
پټیدل لکه د«لفکاد»اویا (لانګادا) مقبرې چه دکفشکن اوروی
کار سره داصلي خاوز ینـــۍ‌غونډۍ چه ډیرې برخې دهغې
لاندې ښخې،لوړې‌جو ړې‌شوې‌شـــــوې دي نـــن دي ایشیا
څو معبدونه او مقبرې (لکـــه‌ارسلا ن تاش‌ددورا او روپوس
په هدیره کښې: دګا ډیومعبد جیرازا مقبره) دا ډول ودانیو
ښېښې ښښانې چه‌دسلو سیا نوله خوا جوړې‌شوې‌وې، له‌ښکلا
څخه پر ته هغه ډبرین تابوت چه‌دکینې آس‌مړی‌په هغه کښې
ایښودل کیده، اوتر خـــا ورولاندې ښخ ؤ، له‌کیندنو څخه
دمخه له مینځه تللی اویوازې‌هغه شیان چه لاس ته راغلـــي
دالاباستر څخه دیونانې لوښوپه‌شان ډبرین لوښي دي . بله
مقبره چه‌دآی خانم د ښار له‌دیوالونو څخه دباندې کینـــدل
شوې، دیوه‌مستطیل‌په‌ډول نهه‌متره اوږد والی او شپږ متره
سور لري چه‌د لوړوالي نیمایي‌برخه یې تر خاورو لاندې پټه
شوې ده د کړکۍ او بام لـــه‌دیوالوڅخه پرته پلن وواودیوه
سنګر ځا ی‌ئې غوره کړی ؤ، دهغې دننه‌دودانۍ په‌منځ‌کښې
دهلیز دی چه دیوه بل دهلیزپه مخامخ دځلو رو ګنبدلرونکو
سړوبو سره‌ښښلی .څر نګه‌چه‌دغو لر غو نوودانیو ته په‌نورو

ځایو کښې مشابه ودانۍ نشته‌فکر کیږی چه دغه ډول مقبری د محلي مهندسې ابتکار وی، مړی په سرپوکوټو یا(سرپوبی) کیدننه په هغو تابو تــو نــوکښې چه له پخو خښتو شــخه جوړ شوی وو ایښودل‌کیدل.هغه هدیې چه ددغو سرپوبو د استعمال په ورو ستیو د وروکښې لاس ته راغلی ډیــر ی شتمنی نه‌دی ، په دی باب‌هغه‌هغه یوازنی اثر چه‌دیاد ولــو وړ دی (شیسست) ئی بو لی«له‌یوډول پرچال ځخه‌جوړ شو ی ډبرین لو ښی چه‌په ر نگــه‌ډبرو ښکلی شوی دی ».
دا ډول لوښی له دننه ځخه‌په‌بر خو ویشل‌شوی ، دلو یدیځ گندهارا دگریگ لودیك دتبرکاتو دصندوقو نو سر ه چــه تبر کات به‌یی په کښې اچول،شباهت لری. په‌یوسرپوبی‌کښی دکو دړو ځو خو مونه‌چه‌په‌هغوکی دنو موړی کو رنۍ (هغــه کورنۍ چه دلو مړی ځل دپاره‌ئی ځان له هدیره جوړه کړه) هډوکی پراته او په‌دغه مقبره‌کښی ښخ وو اودهغو ځای په هدیره کی یوی بلی کو رنــی نیو لی ؤ،ومونډل‌شول.دکورنی نوم‌د خومونو په مخ‌لیکل شوی‌چه‌په لاندی ډول مــعر فـــــی کیږی: دلیزانیاس اوایزودورا پلار او موردزرویاولورسره،او کولماسس .

دمجسمو ټوټل او جوړول :

دآی خانم آثار په تمثیلــی‌هنراوآرټ کښې‌ډیر لږ دمحلی خصو صیاتو او ممیزاتــو تــرآغیز ی لاند ی را غلی، هغــه ډبرینی مجسمی چه دیر غلگروله ورانی او تاراج ځخه خوندی پاتی شوی یوازی ځو نمونی‌مو نــد ل شـــو ی چـــــه دهغو له ډلی ځخه دهر ما ئیك یوه‌پایه چه‌کټ‌مټ‌یو نانی‌ډوله جوړه شوی دیادولو وړ ده . هر مائیك دیونانی خدا یا نو له‌ډلی ځخه‌دی‌او‌په‌هرمز یوری‌اړه لری . دده نوم به په هغو پایو باندی‌چه‌ده‌ته بښلی‌شوی‌دتل‌دپاره لیکل کیده. دپایی‌په پورتنۍ برخه کښې دیوه‌زاړه سړی‌ځیره په‌داسی‌شان‌ښودل

شوی چه کوټ دده ټول ځان ځان پټ کړی، فیته یې په سراو
دتندی گو نجی یې کښ مښدیو نانی پور تـر یتـو نـو
ښکاره ندوی دی. نیم پرانستی باڼه یې دهغه دستر گو پټ کتل
او تو جه ښئی، دزیری وینښتان یې نسبتاً دشقیقو دکـو ړ ی
ویـښتانـو او ځـنـو سـر ه نابرابر دی ، دمخ د غـو ښو
راو لـــو یـــد نـــه اولوړوالی یې دمتنا سبې قوی او
ریالیزم ښکارندوی دی. دیوه بل لو ځ سړی مجسمه چه په
سر دپاڼی تاج لری دانا ټومیك ددقیقو قواعدو په لر لو سر ه
توږل شو ی، د هغه دنیمگړی شکل خطونه ثابتوی چه د غه
مجسمه په خپله دهغه ځای یعنی دآی خانم دهنر مندانو شهکاری
ده . همدا رنگـه د یـــو ی و لاړ ی ښځـــی مجسمـــه
چه دیوی پایی دپاسه یې تکیه کړی ناقصه او نیمگړی ښکاری،
او اوچت نقش چه په «ریلیف» شهرت لری «ریلیف» لـکه د
مجسمی په شان په ځانگړی تو گه توږل کیږی، بلکه ځیری چه د هر
ډول موادو په منځ جو ړیږ ی بـــر جستـــه ښـــو د ل
کیـږی. یو بـــل ځـــوان هم له جگو او اوږدو ویښتانو سره
چه دا یفپ کالی ئی آغو ستی او دځـــوا نـــو عسکرو په شان
چه عـــمر یـــی د «۱۸ــ۲۰» کلونو په شاوخوا کښی اټکل
کیدای شی، دکیڼ مټ او شاد ټولو څخه وروسته پر وت کـــوږ
معلو میږی . دغه ډول شال یا بالاپوښ یو نانی عسکـرو د
کلامید په نوم یاداوه، چه دهغی آخری بر خه زینی(پوړی) ته
مخامخ دیوه پین په وسیله نښتی چه مونږ دی ډول لباس ته یالان
دمدیترانی دهنری مرکزو نولیږوالی دد ی سبب شـو،
هغه کلاسیزم چه دآی خا نـم مجسمه جو ړوونکو مړی ځل
دځان سره راوړی ؤ، تر پایه پوری وساتی او د هلنیستیك
هیڅ ډول نوی تحول په کښی بر خه وانه خلی. دښار دمشورتی
معبد مجسمه چه هغه ته بـه عبادت کیده، پر ته له نیمگړو
ټو ټو بل کوم ځیز په لاس نه دی راغلی په دی باب دیـونـان د

مخصوص تخنیك یعنی دا كر و لیت د مجسمو پیروی شوی‌اود مجسمی لوخه‌اولغړه بر خه یی دډبری او پاتی بر خه یی‌دخورا اقتصادی‌موادو لکه،لرگی، ختی‌اویاستوك څخه جوړه شوی ده. دهیکل‌تو ږنی په‌صنعت‌کښی‌دباختری یونانیانو برخه اخستل، دد ی‌سبب‌شوچه‌دخاورینی یاستوکی مجسمو دجوړولو طریقه دمیلادپه‌لومړی پیړ ی کښی په مرکزی ایشیا او گندهاراکښی په ډیره چټکی رائج شوه ، ددی ډول مجسمی څخه په آی‌خانم کښی یوائی‌یو څو ټوټی پیداشوی چه دهغو څخه یوه‌ئی دیوی ښځی پوره‌څیره‌اوبله ئی دیوه سړی څیره په خوراواضحه توگه په گو ته کوی .

ددی نه علاوه دنورو زر گونو نامعلوموپارچوڅخه‌څر گندیږی چه د سکندریی دستو دجوړولو اودقبر سس دشاهانو دخاورینو مجسمو طر یقه‌په‌باختر کښی پیاوړ ی شوه‌او دا صنعت‌ئی ورروسته‌بیادخپلوټولو خصو صیاتو سره نور و نسلونو ته پریښود .

دگچ څخه قالب جوړول :

یودهغو وسائیلو څخه چه دمغربی یونان آغیزی پړی په ښه ډول څپړی شوی دفلز ی‌ظروفو دبڼ جسته ا شکا لو قالب گیری‌وه چه‌دنمو نی په‌توگه به په تولیدی دستگا ه‌او دآرټ په آماتورانو خر څید ې. په‌مرکزی ایشاکښی دبگرام له خزانی څخه دمصر دسکندرئی‌یوری ‌دتجارتی لاری په آخر ی برخه کښی ټول میندل شوی‌آ ثا ر چه د میلاد څخه وروسته پړ دوهمی‌پیړی‌پور ی اړه لری، دگچ څخه قالب گیری شوی، لیږ د ول کیدل، چه‌د هغی جملی څخه دقالبو نو او قا لبگیری نمونی‌چه‌په آی خانم کښی لاس ته راغلی ثابتوی‌چه لیری‌سیموته‌ددغه ډول آثار و صادرات دهلینیزم داغیزی لا ندی ددهلینیست له دوری نه

مخکښې شروع شو ی وو.

دآی خانم دکشف شوو آثارونمونی چه‌په مکمله توگه پاتی دی دخپو یو قالب چه دکسوم‌فلزی جام له برجسته نقشـــ څخه اخیستل شو ی، دبد نپورتنی برخه یی دښځی اویا ښایی د (الهه)ښکارندوی‌وی،دخیری برجسته خطونه د دغه پیاوړی طرز ددغی‌استا کاری‌دپوره قدرت‌اوظرافت ترجمانی کوی.

بل قالب شوی اثر د یوآس‌هیکل دځغاستی په‌حال کښې ښیی چه‌زین یی دقا لینچی‌پر ځای دپر ا نگـ په‌پو ټکی او د خر منـــوپه‌بندونو ښکلی شوی . په بل قالب شوی آثر باندی د آتن‌دښار خدآی لیدل کیږی چه راکښلی اندام لری اود(یونانی‌خدای) چه په سلسله سره ددو لسو خد ا یا نـــو پوری مربوط خدای دی، یـوه پنځه برخه‌ښځی چه(د)نیز(ا)په‌عاجی ریتون (یوډول‌لو ښی‌چه‌دښکر شکل لری‌اووروستنی برخه‌یی‌دیوه حیوان په‌تمثیل‌سره پای ته رسیږی)کښل شوی ا واصلاً دیـــونان اوبا ختـر ی هنر مندانو دزیار نتیجه ده ،شوی دی .

یادونه : نیزیانسیا دهلنستیك اوپارتیانو ددوری مربوط ښار دی چه دشوروی اتحاد پـــه‌خاوره کښی دشوروی لرغون پیژندو نکو له خوا کینـــد ل‌شوی دی.

عاجی آثار :

هغه زیاته اندازه زینتـــی اونقشی توتی چه‌د آ ی خانم د کیندنی څخه لاس ته راغلـی‌څرگندوی چه دیونان د«عاج» هنری مکتب په‌دغه ځای کښی په‌کار لوید لی او د هـغــه اومه‌موادیی دهندڅخه‌چه دهغه‌وخت گاونډی یی‌ؤ په زیاتـه اندازه لاس ته راوړل. دلاس‌ته‌راوړل شووآثارودجملی‌نه‌باید‌د یوعاجی تخت د پاتـی شوی‌برخی څخه‌چه دهغی دبندوهلو او خرادی‌دسیستم طریقه‌دهغو یونانی څوکیو څخه چه‌نمونه

یې په نیزا کښې لاس ته‌راغلی‌اودیونان اوباختری ارتیستانو کاردی، یادونه وکړو .

مجسمه او د هغې محلـی شکلونه :

په‌آی خانم کښې د هلنیـزم‌ورښتیانی او اصیل هیکـــل جوړولو نه‌ږرته په کوچنیــواشکالو کښې محلی هنر پـه ډاګه څرګند یږی. ځینی‌وخت‌خدایان په پنځو جاموا‌وقیمتی جوهراتو اویاد پوره جزئیاتوسره په‌لوڅو شکلونو دشرقی طرز سره سم داسی ښکـاره‌شـوی چـه پیچلـــی او وچ خصوصیات د هغې لر غونـی‌اهمیت، او ارز ښت زیاتوی.

دسیبل پشقابو نه دیو نان‌اواو ایشیایی آرټ نمونه:

تقریبا د، دوو نهائی قطبو نوترمنځ‌په‌فاصلی سره‌یو ځانی تاثیراتو څخه یو تازه او بی‌سابقه آرټ مینځ ته راغـــی چه‌د هغې جملی نه‌په آی‌خانم‌کښې دسیبل په نامه لاس ته را غلـــی بشقـا بـو نـــه‌مـــو نږ تـــه ددی ا جازه راکـوی څـو د هغې پـــه‌باب زیاتی تبصری و کـړو . دغه‌لر دیوی ګردی نقره ئـی‌لوحی یاصفحی څخه عبارت‌دی چه‌دهغې قطر د (۲۵) سانتی‌مترو څخه زیات‌نه‌دی اودهغې په‌مخ په زاوتلی (بر جستــه)ډول شکلونه لیدل کـیږی‌اود هغې دسطحې په ځینو برخـوکښې دطلا کا ری‌آثار شتـــه اصلاً دغـه قـــا ب دسو غات پیشکش په‌تو ګه دیوه لر ګی په‌واسطه دښار په معبد باندی‌ایښودل کیده، دهغو شکلونو دجملی نه‌چه دقاب په مـــخ‌مخ‌باندی لیدل کیږی د سیبل په‌مخ یونان طبیعته (الهه) دیوی ګاډی دپا سه په داسی حا ل کښی کښنل شوی چـه‌ګا ډی‌دزمریانو په واسطه را کښل کیږی اود خپلو اوسیدلو‌دځای‌دیوی غرنی برخی نه‌دتیریدو په حال کښی ده. د سیبـــل‌په‌څنګ کښی د بـــر ی ا و فتحی په‌نامه یوه وزر لرونکی‌پرښته ولاړه ده چه په‌لاس‌کښی

یې یوه اوږده کمچینه (یو ډول لښته ده چه پاسنۍ بر خه یې د خرمنې په ځای دیوه نري فلز څخه جوړیږي اود عوا مو په اصطلاح ورته دلرګي چوکه‌ویله کیږي) نیولې اودزمریانو ګاډی په هغو کمرونو با ند ې ځغلوي چه د هغې ګلان دسیبل دمعشوقې آتیس‌دوینو دڅاڅکوڅخه جوړ شوي دي .

دوه‌تنه راهبان په اوږ د وږومهینو جامو چه ملاوي یې په ټوټا ټینګې تړل شو ي او اوږ دي خو لې ئې په سر دي ، په دغه صحنه‌کښې لیدل کیږي . یود هغوی څخه دګاډي شا ته د خپلو پښو په پنجو ځان داسې اوچت کړی څود هغې چتر ي په‌واسطه‌چه‌په‌لاس کښې یې ده په ښه توګه دالهې په سر باندې سیوري وکړي، بل یې ګاډي ته مخامخ دترتیب شوي عبا دتځای دپاسه دیوه اوجاق په‌سر باندې دکنډر د سوو زولو په‌حالت کښې لیدل کیږي. ددغې صحنې په پا سنۍ برخه‌کښې په‌آسمان کښې لمر دنیم تنه هلیوس (هغه خدا ی چه‌دلمر نمایندګي کوي)په شکل چه‌دسرشاوخوایې دلمروړانګو ښایسته کړي، دمیاشتې هلال او یو ستوري ځلیږي. دغه قاب په‌پوره مهارت‌سره‌دنیم‌یو نانی اونیم‌ایشیایې مخلوط اوګډهنرنمایندګي کوي .

دشکل له‌نظره‌دسیبل تمثیل‌چه دګاډي دپاسه ځای په‌ځای شوی او نو موړی‌ګا ډی‌دد ووزمر یانو په ذریعه کښول کیږي ،دی حقیقت ته رسیدلی‌شو ،چه هلیوس له یونان څخه نشئت کړی او همداډول‌دختیځې خوادرا هبینوجامی‌هم دیو نانی الهه (ګال) خادمانوته ورته دي. د سیبل دجامو دچین او دهغه دوه زمري چه‌هر یوه خپله یوه پښه جګه کړې اود ګال‌تمثیل چه دپښودپنجې په‌ذریعه خپل ځان‌هسك شانته ښئي، دډ ول‌اوترخ له‌مخې دیو نانی آرټ په چو کاټ کښې شامل دی. د را هبینولوڅې پښې داحترام ښښا نې دي. دلته دیوی چتر ي سره‌دیوه بل راهب شته والی‌چه‌د

گاڼي خواته ولاړ دي، ختيځي عنعنې ته ورته دي. همداشان دشکلونو ځاى په ځاى کول، دځيرو دخرګندولو طريقې چه په ځينو وختو کښې له‌پروفيل‌اوځينو ساده حر کاتو څخه‌کار اخيستل شوي په تيره بيـادسيبل موقعيت ديوه بت‌غوندې دهغو صحنو سره مقايسه‌کيږي کوم چه‌د سيدان دسکون‌په‌مخ کښـــل شوي او پـــه ز ړه‌پوري ژوره ختيځه قوه په‌کښې ښکاري .

دنظرياتو اجمال چه‌دآى‌خانم‌دکيندنو په‌باب موو ړانـد ى کړ دابه ښه‌وي چه ووايم :کوم‌معجز ساختمانونه چه باختري يونا نيانو په‌خپل وخت‌اوزمان‌کښې منځ ته‌راوړي ، ارو پايي هيوادونه يې په خپل وخت‌کې‌له‌جو ړولو څخه عاجز وو .

دهغې زمانې‌يو نانيان‌هيڅکله‌په دې فکر کښې نه‌وو چه‌آتن به‌د آمو ترسيند اويا ترپـــلا(هغه ځاى چه‌د فليپ اود ده دزوى اسکندرمقدو نې دزيږيدنې ځاى ؤ)پوري‌فتح‌کړي. خو خپل افکار يې دجغرا فيايـــي‌شرايطو دپه‌نظر کښې نيو لو له‌مخې دمحلي‌او عنعنوي پوهې‌سره يوځاى کړل، په نتيجــه کښې يو ډول‌نوى آبادي‌ودانې‌شوي چه‌د ختيځ او لويد يــځ دتمدن نښې نښانې ترې پـــه‌ځانګړي تو ګه وليدل شوي .

څنګه چه نوموړي ساختمانونه‌دزمانې دآؤښتون‌او چاپير يال دشرائطو او ضرورت سره‌سم‌دتطبيق وړ نه وو ، نو خپـــل ارزښت بې ډير ژر له لا ســـه‌ورکړ او يوازې‌هغه تمثيلي‌هنر چه‌د کلتوري چاپير يال تـــرآغيزې لاندې يې وده کړې‌وه، ځاى په ځاى په‌خپل حال‌پاتې‌اودوام يې وکړ .

هلينيزم د هنر ى تحولاتو ه‌لړ کښې چه‌په مديترانه کښې منځ ته راغلى ؤ، سر چينـــه آخستې او په نتيجـــه کښې د باختر په خاوره کښې‌له مينځه‌لاړاو ځوپيـــړي. و رو سته د منځنۍ ايشيا (هند او نو رى‌شمال ختيځ سيمې)د هنر په ژوندي کولو کښې ممدو ګڼل‌شو.

آی‌خانم

یك شهر باستانی در قلب آسیا

شهر باستانی آی‌خانم (۱) که‌آنرا فعلا به اسم محلی نسبتا جدید آن «تپه آی خانم» (تپه ماه‌خانم) میشناسیم در باختر یونانی **(مراداز باختر یونانی‌ویا یونانی یونان وباختری است) در حدنهائی قلمر** وموقعیت داشت چه باختر بیشتر به جریان وسطی اکسوس (آمودریا) مطابقت می نمود وزیاد تر بطرف غرب بازبود. بطرف شرق وضع جغرافیائی باختر با ر یکترموازی در یای آمو بین کوه های حصار رخاك جمهوریت ازبکستان‌اتحاد شوروی درجناح راست دریا وکوه های بدخشان که مربوط هندوکش میباشد بطرف چپ‌دریا داخل خاك افغانستان امتداد داشت که تقریبا به‌خط‌مستقیم به فاصله بیست‌کیلو متر از بلخ مرکز سلطنت آن‌وقت دور میباشد .

---

(۱) هلینیزم‌درسه قرن اخیر قبل‌ازمیلاددرآسیای وسطی (افغانستان‌امروز وحوزه های مجاور) از کناره های‌دریای آمو ومعاونین آن‌الی هندوکش طوری ریشه دوانید که تمدن های‌بعدی رابکلی متاثر ساخته ومميزات هنری آن تارسیدن‌اسلام پایه‌دارماند-این آسیای دور یونانی ها چنانکه‌آنرا به‌این اسم یاد مینمودند زادهٔ فتوحات‌سکندر بود که‌در حقیقت باختر زمین مهد تمدن آن محسوب میشد .

بعداز فتوحات سکندر

در آنجا یك‌حکومت مستحکم یونانی‌مستقر شده وکمی نگذشت که اقتدار

(بقیه در ص دوم)

شهر بلخ مرکز حائزاهمیت وپایتخت تاریخی فعلا در ساحه مزار شریف بوده واز اهمیت شاهراه تجارتی آن کاسته شده است .

آی خانم برخلاف انتظارروی کدام شاهراه تجارتی مهم واقع نبوده چه راه تجارتی هند بـه طرف غرب از بامیان به بلـخ اتصال پیدامیکرد. اگر راه دیگرازآنجا بطرف دریای کوکچـه وپامیر بالاخره به تر کستا نچینی میر سید ، د ر قرو نیکه به مطالعه آن دلچسپی داریـم یك رول عمده رابازی نمیکرد. پس این موقعیت جغرافیا یی خاص برای شهرآی خانم در قدیم نقش مرکز ولایتی مهـم رامیداد که از تجارت نه بلکه

وقدرت هنری شان از حدود سرحدات معینه بطرف بیرون سرازیر شد ـ مدت طویلی تاریکی تاریخ این تمدن راکه تنـها شهر های آن مردمان غـرب رابه حیرت انداخته بود پوشانیده بود به همان اندازه که در بارۀ لشکر کشی های سکندر اسنادتاریخی زیاد موجوداست به همان اندازه آنچه مربوطدوره های بعدی فتوحات آن یعنی تمدن یونان وباختری میباشد اسناد گنگ ونامکمل میباشد برای حل مطلب دلائل عمـده موجود است که بشرح آن میپردازیم.

اول اینکه تاریخ یونان وباختر وهند شمال غرب در کتب ضم تا ریخ شاهان سلوسی درج است که همین شاهان قبل از پارت ها صاحب اقتدار **بودند وبه اثرجنگهای متعددمقابل شان** ضعیف شده از بین رفتند.

اسنادیکه درایـن باره مـوجود **است قناعت بخش بوده اما آنچه مربوطیونان وباختر میباشد ناچیز و نامکمل تلقی میشود • در اسناد نا مکمل یو نانی راجع به حملات انتیو کوس سوم وخصوصا محاصره بلخ که مدت دیری با شهامت از خود دفاع نمود بصورت صحیح تشر یـح داده نشده ، ضمناً شواهد اپولو دور ارتیمیتائی مؤلـف تاریخ پارت ها منحیث سند دیگـری میتوان تذکر داد :**

اسناد لاتین مانـنـد تـاریخ خلص بازماندگان سکندرتالیف مؤرخ گولوائی

ازپیداوار دره حاصلخیز کـــه تقریبا به عرض ده کیلومتر و طول ۵۰ کیلو متـــر بین آمودریاو کوه های بدخشان موقعیت دارد استفاده اعظمی به عمـل می آمد. یك کانال بزرگ کـه بقایای آن هنوز به نظر میر سدآب دریای کوکچه راروی زمین هی حا صلخیز این ناحیـــه سرازیرمینمود که البته پیداوار متنوع ازآن بدست می آمد .آسیاب های دستی متعدد که از حفریات آی خانم بدست آمده واکثرآن به طرز آسیاب هـای یونانی میباشد، مارا به فکـرآن میندازد که زرع غله جـات اهمیت بسز ا یـی دا شـــت موجودیت قصر والحاقیه های

«گول نام قدیم فرانسه بود» تروگوس پمپیوس که معاصر اگوست امپراتور روم زندگی میکرد میتوان یاد آورشد.اسناد هندی وچینائی دربارهٔ این بخش تاریخ باختر گنگ میباشد علت عمدهٔآن اینست که چین وقتی با سلطنت یونان وباختری به تماس میشود که این سلطنت روبه تنزل بوده وکمی بعداز بین میرود ورنه اسناد چینائی کمك بزرگی برای روشن ساختن این تاریخ کهن مینمود .

پس در عدم نسخه واسناد مؤثق تاریخی مطالعه کتب جغرافیه قدیم مانند نـوشته هـا ی سترا بون وپتلومسی«پطلیموس» ورهنمای ایزودورشراکس ازیکطرف و خصوصاً مطالعه سکه های زیبای این دوره که دانشمندان انگلیسی درابتدای کلکسیون های شخصی وموزیم های غربی را مملو ساختند از طرف دیگر معلو مات بیشتر ارائـه نموده است .

لذا سکه شناسان به تشخیص سکه هاویك مؤرخ مشهور مانند تارن بنابر مقتضیات وقت به شیوه شارلوك هو لمس(قهرمان رومان هـای مشهور پولیس انگلستان) در تالیف تاریخ این دوره پرداختند . به این اساس میدانیم کـه بعد اسکندر در سالـهای اغتشاش درسنه ۳۰۵ ق م باختر زمین تحت تسلط سلوسی ها در آمد وهم میدانیم که در سنه ۲۵۰ ق م شاهان باختر بنابر

بزرگ که درشهر تحت‌حفریات‌میباشد واضح میسازد کــه یونانی ها یکبار اقامت گــزین‌شده به زرع زمین های اطراف شهر پرداخته اند واین جــای‌تردید نیست که اندازه زیــاد ثروت امرای یونان وباختر اززراعت منشاء میگرفت .

آی خانم شهرحربی :

بنابر موقعیت دور افتــاده‌از مرکز باختر ، آی خانم حائز اهمیت استراتیژیکی مهم‌بود. این شهر کنترول تنگنائی‌راکه درحدود بیست کیلو مترمقابل‌دریای قزل سویکی ازمعاونین

جنگ‌ها وسیاست مخصوص سلوسی‌هاکه بیشتر متوجه مستعمرات مدیترانه بود برای استرداد استقلال‌خود قدعلم‌نمودند وهمچنان معلومات داریم که‌به چه‌وضع دراخیر قرن‌سوم ق،م‌اقتدار خودرا بالای شمال غرب هــند پخش نمودند وبالاخره بنابر ضعفیکه دراواخرقرن دوم ق م مواجه شان شد درسنه ۱۳۰ق م تحت فشار تهاجم‌واستیلای کوچی ها درشمال هندوکش از بین رفته ولی الی سنه ۵۰ ق م در جنوب‌هندوکش استقرار داشتند . این‌وقایع تاریخی که استخوان بندی تمدن‌یونان وباختری راتشکیل‌میدهد به‌آن گوشت وپوست کمبود بود ، زیــرا اسناد تاریخی دراین باره به طــور قطعی کنگ ونا مکمل است . لذا بــه این‌اسکلیت بــی جسم کشفیات بــاستان شناسی جسم وروح دمید و در باره تمدن مادی وطرز تفکر شان که‌کلتور وثــقافت زادهٔ آن مــیباشد روشنــی‌بخصوص انداخت .

هیــات باستانشناسی فــرانسه درافغانستان که از سنه۱۹۲۲ به‌اینطرف بفکر روشن ساختن این‌دوره پرافتخارمساعی زیاد نموده است بعدازتجارب تــلخ الفــرد فوشه در بین سالهای۱۹۲۵ــ۱۹۲٤ و دانیل شلومبرژه در سال ۱۹٤۷ از سال ۱۹٦۵ به اینطرف آخردرجائی حفریات مینماید که یکی از شهر های بزرگه باستانی در آنجامدفون است .

سمت راست آمودریا که فلات‌حصار راکه شاخه های آن الی نزدیکی دریای آموجلو می آیدقطع می نماید. راه های متعدد مقابل کوچی های دشت هـای‌هموار آسیای مرکزی که‌تهاجم شان ازطرف شما ل شـــرق‌سرازیر میشد و عموما بطرف زمین های حاصلخیز باختر درحرکت بودند بازبود ومجبورا از این منطقه عبور میکـردند .آی خانم که درزاویه اتصـــال دریای کوکچه وآمودریا جادارد‌حرکت کو چی‌هایی راکه‌ازکوه های بدخشان ازدره کوکچـــه‌بطرف هندوکش در حر کــت بودند کنترول ونظارت مینمودبه این اساس آی خانم مانند یك تانه استحکامی پیش قـدم‌درحدود شرقی باختر توسـط اسکندر وبازماندگان سلو سی‌آن در جایی‌انتخاب شده که‌در سرحد زمین ها ی زراعتـــی‌حاصلخیز وتهاجم کوچی اخـذ موقع مینمود. ساختمان ارضی‌یاتوپو گرافی شهر واضـــح میسازدکه آی خانم مانند یـك‌شهر مهم ولایت و مرکـــــز استحکامی ارضی آنوقت بود.طرز ساختمان قدیم شهر کـه ارتفاع آن تقریبا شصت مترمیباشد بنابرموقعیتیکه درزاویه اتصال دودریا(آمودریاوکوکچه)اخذ نموده بودبه شکل یـــك مثلث توپوگرافی محل به آ ن‌یك دفاع طبیعی میداد. طــول شهر ۱۸۰۰ متر وعرض اعظمی‌آن ۱۶۰۰ متر میباشد .

یگانه قسمت شهرکه‌زودترمورد خطر مواجه بود طـرف شمال آن بود که برای دفاع‌آن‌یك دیواراستحکامی عظیم‌اعمار گردیده بود که بدیوار هـای‌سه طرف دیگر وصل بود یك کاوش در دیوار شمالی بطرف‌همواری بیرون از شهرصورت گرفته است که در بارهٔ وضع‌چگونگی ا ستحکا مـات شهر روشنی می‌اندازد. دیوارمذکورتنها توسط خشت خام بنایافته که ضخامت آن به (۱۱ متر وارتفاع آ ن ۱۰ متر) تخمیـن گردیده است .

برج های پرانه کاری آن به‌شکل مستطیل اعمار گردیده که‌عرض آن ۱۹ متر وبرآمدگی‌آن بیش از ۱۱ مترنمیباشد . این استحکامات عظیم و لی ازنگاه ساختمان بسیار ساده مقابل مها جمینی که بجزسوارکاری و سیلهٔ دیگر حربی نداشتند آباد گردیده بود .

در مقابل و موازی دیوارشمالی فرو رفتگی به نظر میرسد که آنرا خندق‌خشك باید نامیدزیرااز آب پرنبوده تنها وسیلهٔ دفاعی بود(باثرحفریات ثابت شد که دربین خندق آب هرگزجا نمیگرفت)به این‌صورت حیات در بین شهر تحتانی که‌دربین دریای اکرو پول (بالاحصار) موقعیت داشت بصورت درست دنبال میشد .
روی بالا حصار شهر دوقلعهٔ جنگی یکی در جناح‌شمالی ودیگر آن درزاویهٔ جنوب‌شرقی‌اعمار گردیده‌که از آنجانظارت شهر و اطراف به سهولت‌صورت میگرفت .

مبداء شهر :

آنچه مربوط به مبداء شهرمی‌باشد معلومات کافی در دست نیست . تنها همینقدرگفته میتوانیم که این شهرروی کدام ساختمان مهم قبلی‌اعمارنگردیده است . راجع به اعمار شهر توسط اسکندرکه دو سال را در شمال هندوکش سپری نمود (بین‌سالهای ۳۲۹ و ۳۲۷ ق م) و سلوکوس اول که بعد ازاستقرار و اقتدار در سوریه وبین النهرین برای ار تباطدادن قوای نظامی یونانی ، **ایران وآسیای مرکزی** درسال (۳۰۵ق‌م) به اینطرف **به‌آسیا سفر نمود هنوز تردید** موجود است. درصورت عدم کتیبه‌یاسند موثق که نام شهررابما میا موزد یگانه چاره که موجود است مطالعهٔ دقیق‌اقشار قدیم شهر می‌باشد و چون یگانه وسیلهٔ‌سنه‌گذاری تیکر یا سفال شناسی میباشد روی‌مجبوریت‌در سنه گذاری به بیست‌سال

اشتباه مواجه میشویم . بازهم بنابر بعضی مقا یسات تاریخی فکر میشود که بانی شهر سکندر میباشد زیرا اسکندر از موقعیت استرا تژ یکی این منطقه چشم پوشی نکرده واز طرف دیگر جغرافیه دا ن یونانی پتو لو می (پطلیموس) از یك اسکندریه او کسا یان (یعنی سکندریهٔ در یای آمو) تذکار میدهد که آنرا بهآی‌خانم بصورت صحیح میتوان تطبیق نمود دراین باره بعضی شواهد دیگر نیز دردست است که شاید سلو کوس و پسرش انتیو کوس که سیاست استعمار جو یانه رادرآسیا دنبال می نمودند در اعمار شهر اقدام نموده باشند . در هر صورت نه سکندر و نه سلو کوس در اعما ر شهر شخصا اشتراك ورزیده اند ز یرا بنای شهر توسط شخصی صورت گرفته است که اسم آن کینی آس بود وشاید تحت قیادت یکی ازاین شاهان کار مینمود. مقبره آن بنیانگذار شهر یعنی کینی آس در اثر حفریات جوار کار تهٔ حکومتی دا خل شهر کشف گردید ، اسم نامبرده درکتیبهٔ که ازحفریات مقبره‌اش بدست آمده ذکر گر دیده است. همچنان دراوائل دورهٔ هلنستیك تنها موسس شهر را که در بنای آن اقدام نموده در داخل شهر بخاك می سپا ریدند . عمر شهر آی‌خانم تقریباً دوقرن بیشتر نبود . در حدود سا ل (۱۳۰ ق‌م) ازمشاهدات یك سفیر چین موصوف به شان کین استنباط میشود که به باخترسفر نموده واین منطقه را در اغتشا ش وضعف ملا حظه نموده مرکز سلطنت توسط حریق تخریب ومها جمین بادیه‌نشین در اطراف دریای امو به سلطنت یونان با ختر ی خاتمه دادند . ولی حیات در شهر بدون وقفه دو با ره شروع میشودواین باشندگان یونانی نژاد نبوده زیرا ازطرز حیات شان چنین واضح میشود که بعداز تخریب شهر در آنجا مسکن گزین شده وبه طور یونانی ها حیات بسر می بردند .

یك معبدمهم‌شهر رابه‌خانه‌های نشیمن تبدیل کرده و در آنجا زندگی مینمودند همچنان‌درداخل جمنازیوم (جا ئیکه تعالیم فکری و جسما نـــــی‌تدریس میشد) شهر یونانی کسبه کار ها جا گرفته و درمرکز حکمرانی شهر برای به دست آوردن خشت های پخته‌دیوار ها قصر هارا تخریب مینمودند . این تاراج شا ن**باعث آن شد که تمام آثـــار** سنگی بطور عموم تخریـب وبرای بدست آوردن چونه به داش ها فرستاده میشـد .این مها جمین که با عـــث از بین بردن سنطنت یو نانو باختری شد چند سال بعد بـه نوبهٔ خود توسط حملهٔ دیگر ی‌از بادیه نشین های جدید از بین رفتنـــد بــه اینصـــو ر ت‌در حدودسنه۵۰ق م آی خانم یك شهرویرانه وآهسته آهسته‌درطول قرون‌خاك روی‌مخروبه **های آنرا پو شانیده و مدفون**ساخت .

باشند گان شهر :

بنا بر وسعت شهر آی‌خانم‌فکر میشود که درانجا تعداد زیاد مردم از نژاد های مختلف‌حیات بسر میبردند .
زیرا راجع به سکندریه قفقازیعنی بگرام فعلی که‌در جنوب هندوکش موقعیت دارد چنین‌معلو مات در دست است روی همرفته شایدباشندگان یونانی نژادآی‌خانم‌بیشتر بودند زیرا از جمله(۱۳۵۰۰) نفر ازعساکری که سکندر ازخود میگذارد اگر تعداد آنها به اثـــر اغتشاش‌ولایات شمالی امپراتوری بعد ازمرکز سکندر تلف شدندبازهم تعداد باقی مانده قابـــل ملاحظه بود .
بعدتر تحت حکمرانی سلوس‌هادر تعداد یونانی نژاد هـا افزایش بعمل آمد زیرا سلـوگوس اول وا نتیو کوس اول برای استحکام قدرت اساس**شهر های دیگر یـو نانـی را** میگذارند. در جملهٔ یو نانی های‌تازه دم که داخل باختر زمین

۴

شدند از ایو تیدم بـا شنـدهماگنیزی میناندر (شهر یونانی ترکیه مر بوط لیدی یعـنـیماگنیزی جوارد ریای میناندر) یاد آور شویم زیرا نامبرده درسال ۲۳۰ ق م به حیث شاه یو نان وبا ختر بتخت سلطنت رسید چند کتیبهٔ محدو دی که از آی خانم بـد ست آ مـده بما راجع بنا م های محلی و یونانی معلومات میدهد اسمای یونانی که در کتیبه های شهر خوانده میشود مانند استرابن کوسمسس ، زینان ،هر مایوس ایزید ورا مروج بوده اسمـای کیتی اس ، تیربالوس، سترابون کو سموس،زینان، هر مایو س،لیزا نیاس که ا شخا صـ مقتدر شهر بودند رول مهم رامنحیث یو نانی ها و خصو صا مقدونی ها بـازی مینمودنـد که چنین شرایط در شهر های یونانی آنو قت مانند سیـو ز(یعنی شوش امروزهوشهر باستان ایران) ودورا ایروپوس (شهرقدیم سوریه که در حدود سال ۲۸۰ ق م توسط سلو کوس نیکاتور بنا گردید) مشابه می باشد .

آی خانم مر کـز کلتور ی یو نانی :

قراریکه از مطالعهٔ این کتیبه**هاواضح میشو د یو نی های شهر آی‌خانم بدون اینـکه ازنقطه نظر ز بان تحت تا ثیـر قواعد محلـی بـر و نـد بـه**همان زبان سرو کار داشتـه که در آنزمان یونانی مراکـزعمده مدیترانه آنرا استعما ل مینمودند .ماميدانيم كه‌يونانی‌ها روی لوحه سنگ های قبـر های خود شرح حال متوفی رابه شعر و فرد درج مینمود ند واین تاثیرات ادبی شان رو ی کتیبهٔ اشوکا (شاه مقتـــدر سلطنت مور یا) واضح خوانده‌میشود که علاوه از این که به دیانت بودائی گرو یده شـده‌بودند مردم کندهار از رمـز کلیات فـلاسفه یونانی مانـندافلاطون وار سطو به وضاحت معلو مات داشتند. درآی خانم‌از زبان های محلی یك‌نمونه‌از

رسم الخط آرامی (یکی از رسم‌الخط های قدیم آسیای نزدیك ومیانه) لست خر ید وفر وش‌روی یك تیکر بدست آمده که در این باره باید از تاثیـــرهخا منشی ها یاد آور شد چه زبان رسمی سلطنت شـــا ن‌آرامی تعیین گردیده بود . به همان اندازه که یونانی هازبان‌خود را بطور خالص و سچـه **نگهداری‌مینمودند همان اندازه‌در** نگهداشت کلتور خودسعی نمودند . مثال خوبی که از آن‌باید نام **برد** حصهٔ از نصا یح دلفی(دلف‌شهر ومعبد مشهوریو نان است)شهر آی خانم که داخل محوطهٔ مقبره مـــوسس‌شهر بدست آمـــده ودر آن نصایح اخلاقی شعار داده‌شده‌است .

از جمله یکصد و پنجـــا ه‌نصیحت که اندازه زیاد آن از بین رفته است وحصه آخر ی‌متن چون در کتیبه جا نـــبو د روی مجبوریت مـحـرر رو ی‌سنگ تحتانی که بـــالای آن کتیبه جا میگر فت پنج‌نصیحت‌آخری را درج و نوشته است **که تر جمه آن از ایـن قـرار**است :

ای طفل خود را با تربیـــه‌حسنه جلوه ده، ای پســـــر مرد جان خود باش ، ای مــردجوان باعدالت باش، وای مرد سالخو رده نصحیت خوب کن‌که بعدازمرگ‌بتو درددبگویند این پنج فرد پنج مرحلـــه راتشریح میدهد که در طول‌عمر انسان در تلاش آن باشد کـــه‌با خصلت خوب حیات بســـر برد و دو قرن بعد ترد ر هندهمین نصایح اپو لون دلـــف (خدائی یونانی‌که معبد آ ن دردلف ساخته شده بود) توسط **یك یو نانی نیمه هندی هیلـو**دور پسر دی آن که نما یند ه شاه یونانی‌انتیاسیداس طوری‌درج شده که از نصا ئـح و افکار فلسفی ویشنو انحرا ف‌ننموده است راجع به نصا ئح دلفی مقبر هٔ کینی آس آی خانم‌که نماینده اصیل‌کلتور یونانی اگر بیشتر تو ضیح بد هیم ازاین قرار است که یك‌فیلسوف

که از اشعار ارسطو پیروی می‌نمود واسم آن کلی ارگ سولی (یعنی ازسول جزیره ازیویان) بنابر دلچسپی و علاقه که به مطالعه دیانت وادیان آسیائی داشت این نصائح را با خود باآی خانم آورد. از نقطه نظر دیگر در تربیه و تحصیلات یعنی تمرین جسمانی (سپورت) و تعالیم فکری شهر آی خانم از دیگر شهر های یونانی عقب نبودچه موجودیت یك جمنازیوم در نزدیکی دریای آمو داخل شهر مارا به این واقعیت متوجه میسازد که مانند دیگر جمنازیوم ها حائز اهمیت یونان صاحب الامران دو خدا یا ن یونانی یکجا هرمزو هراکلس میباشد که در آی خانم کتیبه از این جمنازیوم بدست آمده که قول مارا تائید میکند.

خطوط عمده یور با نیزم شهر :

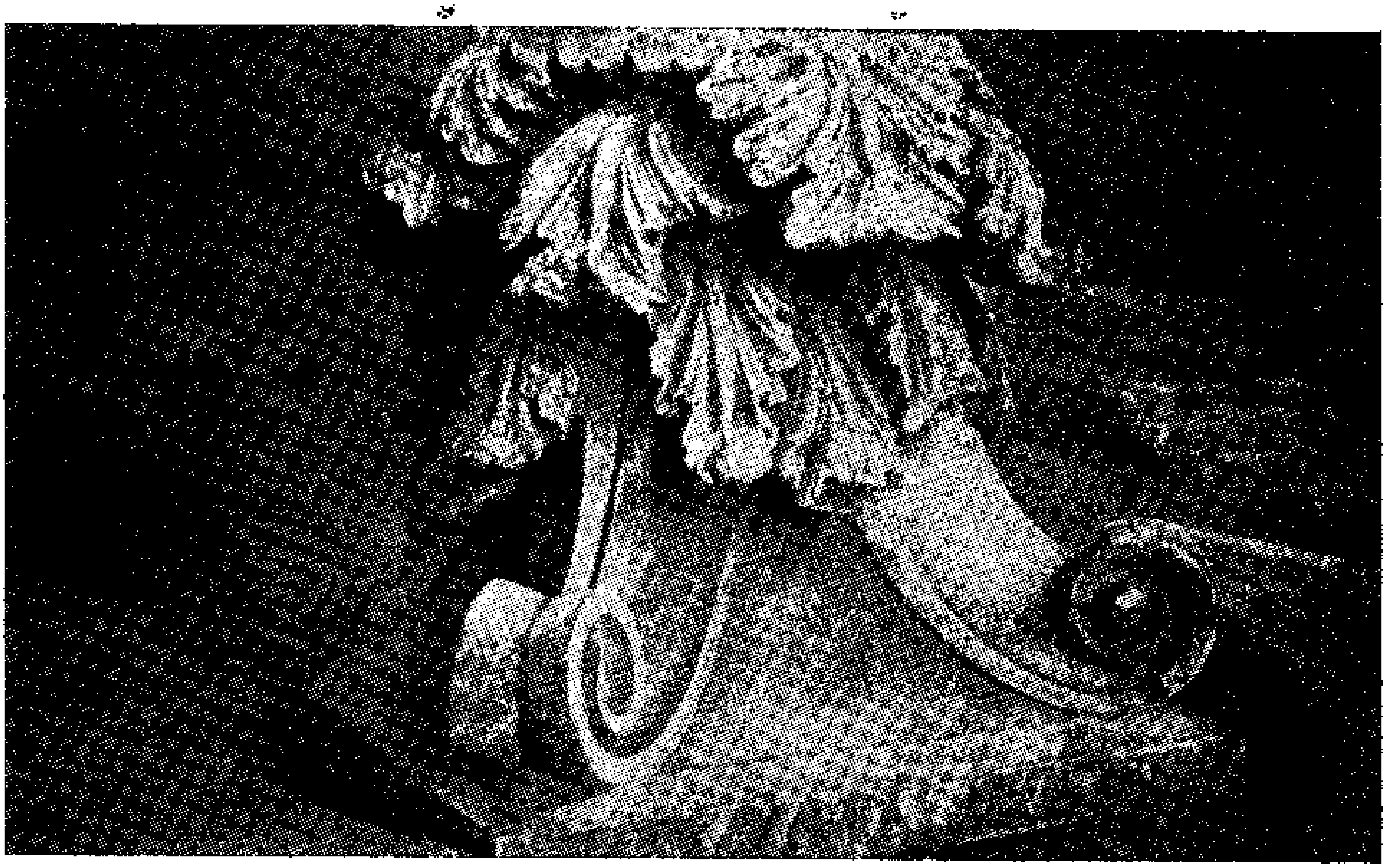
آی خانم منحیث یك شهریونانی تحت نظارت شاه یونان و باختری دارای قوانین مدنی مستقل مشتمل از یك مجلس مردم ، یك مجلس عالی مشاورین وبصورت صحیح معلومات داریم که در شهردو حکمران یکجا امور رسمی را تعقیب مینمودند عمارات رسمی که درحصه وسطی شهر تحتانی اخذ موقعیت نموده است ،دارای یك یوربانیزم با خطوط متناسب مدنظر گرفته شده بود و برای اینکه در توسعه این کار ته رسمی سکتگی رخ ندهد سرك عمومی شهر که اصلا باید شهر را در طول آن بدو حصه تقریبا مساوی تقسیم مینمود بطرف شرق به نزدیکی تمائلیت اکرو پول یا بالاحصار قصدا انتقال داده شده و به دروازه عمومی شهر به خط مستقیم متوصل بود .

طرز ساختمان شهر :

اگر چه یونانی ها در اعمارشهر از قواعد ساختمانی معلومات کافی داشته برای اعمار شهر آی خانم در عدم مواد

تعمیراتی که در شهر هـا ی یونان استفاده بعمل میآمد از خشت خام زیاد تر استفا ده‌شده است و به این اسا س عموم ساختمان های‌شهر خامه‌کاری بوده ودر طـرز وشیو ه کار مهار ت بخرج داده انــدچه استعمال چوب و غیره به شکل واقعی دراین جا مناسب‌میباشد چون سنگ‌در نزدیکی شهر دریافت نمیشد و آنرا ازدور به شهر انتقال میدا د ند لازم بود سنگ را تنها در پایه‌ها وستون ها وتزئینات آن و بعضی نوش ولخك‌های دروازه‌بکار ببرد .برای استفـاده از سنگ معماران یونانی نها یت‌ظرافت بخرج داده‌اند .چو ن جنسیت سنگ دست داشتــه‌از نوع آهك نرم بود لــذا از طریقه قدیم‌یونانی‌توسط خرادی‌ستون ها وزیر ستونی هاآماده وتراش میکردند و چون تعدادسنگ تراشان کافی نبود که به احتیا جات اعمار شهــــرسیدگی بتوانند لذاازاین نوع سنگ ترا شی که در حقیقت‌نوعی‌ازصرفه‌جوئی وقت‌میباشد استفاده بعمل آمده است ا زطرف دیگر با در نظر داشت وضع اقتصادی ،معماران شهراز فرش های سنگ خشتی که در یونان بسیار مروج بـو دصرف نظر نموده صحن هــای حویلی و اطاق ها را به شیوه‌ساختمان محلی از گل تــهیه میکردند واحتمال میر ود کـه‌اطاقها تو سط قالین و نمد ها مزین و فرش میگردید چــــه‌کشفیات چنین فرش ها درقبر های سیت ها قوم بادیه نشین‌از آسیای مرکزی بطرف بحیره سیاه سر ازیر شدند درپازیریك سائبر یا در آنوقت تا ئید قول مینماید .

برای پوشش اطاق هــا ازطریقه محلی یعنی بام هـــای هموار استفاده مینمود ند اگرچه چال خشتی وانتی فیکس (نوع از تزئین کنار بام هــای‌یونان)استــفاده میشد آ نهـم تنها برای تزئین رویکار وکنارباٍ م ها بود .

۱۱ شکل:دآی خانم‌دلرغونی‌ښار دسر کاری مرکز دلو ی کور په جنوبی خو ا
کښی یو ډول نور میندل‌شوی بر غولی

شکل ۱۱ : یك نوع دیگـر از سرستون های شهرباستانی‌آی خانم که از جناح جنوبـی
حویلی بزرگ مـرکـز رسمی کشف شده است .

تز ئینات مهندسی وساختمانی شهر :

ابتکار معماران یو نان وباختر بوجه حسن در سیستم ترسیم اطاق و پلان گذار ی‌نقشه به ملاحظه میرسد تما م عماراتیکه تاحال حفر یا ت‌شده از نقطه نظر ساختمان و پلانگذاری به‌هیچ یك از عمارت‌یونانی یا آسیائی مقایسه شده نمیتواند .

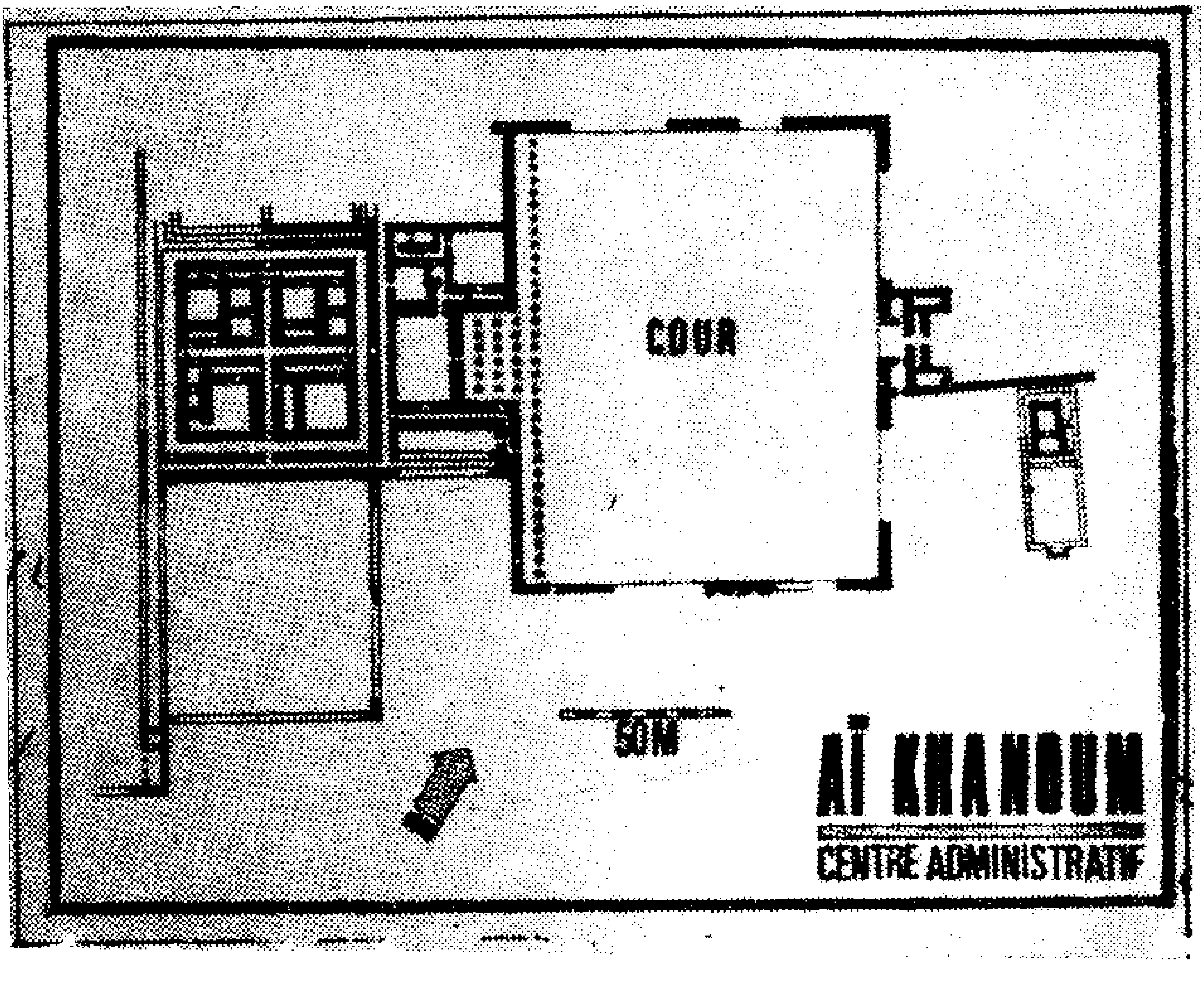
در تز ئینات‌مهند سی قواعدیو نانی بعضا بصورت صحیح مراعات شده است و بعضی‌اوقات به شیوه آزاد تر تهیه گردیده است . ستون ها که‌در آسیای مرکزی عموما از چوب بود وتنها زیر ستو نی‌ها از سنگ ترتیب میشد در آی خانم تمام ستون ها ازسنگ واز نوع ستون های کورنتن میباشد (کور نتن یك‌نوع از ستون ها میباشد که سرستونی آن به شکل بستهٔاز برگ های بزرگ آماد ه گردیده و منشا آنرا درکورنت‌منطقه از یونان تثبیت نموده اند .)

سر ستونی های‌قصر کارته‌رسمی شهر آی خا نم که به طرز سر ستونی های خالص‌یونانی آماده گردیده به سر ستونی ها او لمپیون اتن وبولو ترین میله (شهر یونانی آسیای صغیر بندرغربی ترکیه‌قدیم به نزدیکی دلتا میناندر) که بین سالهای ۱۷۵ق م و۱٦٤ ق م تحت سلطنت انتیو کوس چهارم اپیفین آبادگردیده ودر آن‌دقت وپیچیدگی بکار رفته است مشابه میباشد بعضا سر ستونی ها مخلوط شیوه آرت یو نانی وآسیا میباشد که برگ ها ی اکنت بصورت تقریبا نادرست‌روی شاخه ها بلند چرخی را پو شانیده که این نو ع سرستونی ها را در آرت فینیس «فنیقی» مشاهده میتوا نیم‌منشا این نوع‌سر ستونی های کو رنتی یو نان و آسیا ئیباید در سوریه تحت سلطنت

سلو س ها مطا لعـه نـمو دچه بعضی سر ستو نی هـا
پالمیر(شهر قدیم سو ریه که‌فعلا بنام تاد مور یعنی شهـر
خرما یاد میشود) نمایندگی ازچنین آموزش هنر ی میـکند
آنچه مربوط به سر ستو نـی‌های ایو نیك (نوع دیگری‌ازسر
ستونی یونانی که منشاء آنرادرغرب ترکیه یا ایونی قد یم
تثبیت نموده‌اند) یگانه نمونه‌ای که‌ازآی خانم‌بدست آمده‌یك‌سر
ستونی چوبی‌میباشدکه توسط‌حریق‌به ذغال‌مبدل‌شده که‌بدقت
در حفریات سالم نجات دا ده‌شده است زیر ستونی ها هم
به نوع زیر ستونی های کورنتی میباشد که به طرز زیـر
ستو نی های اتیکو آ سیا یی‌مـعـر و ف « ســت
اتیك نوعی از زیر ستون های یونانی که منشاء آنرا منـطقه
اتن تثبیت نموده وتمام هنـرقدیم یونان که مربوط مکتب‌اتن
میبا شد نیز ا تیـك گفتـه میشود یعنی دارای‌یك پرو فیل
مشتمل دوپخ‌نیم‌مدوربرجسته‌درحصه فوقانی وتحتانی یك‌فرو
رفتگی نیم مدور که روی یـك‌زیر دل قرار میگرفت تهـیه
گردیده است بعضی زیرستونی‌های اسیایی که مشتمل یـك
پخ نیم مدور برجسته بالا ی‌یك دل ویا دل های مرتبـه
آماده گردیده رابطه به آ ر ت‌یونانی ندارد این نوع زیـر
ستونی ها به شیوه واسلو ب‌تراش شده ساخته شده کـه
در آی خانم رول عـمده را درساختمان آن بازی نمیکند .

مرکز رسمی شهر :

تقریبا تمام قسمت‌وسطی‌شهرتحتانی که سه‌صد متر در سه
صد متر را احتوا میکندمربوط‌ساختمان های رسمی شهـر
میباشد . برای رسیدن به این‌قسمت رسمی شهر بـعـد از
عبور از دروازه شمالی داخـل‌یك حویلی بزرگ که طول ان
۱۳۰ مترو عرض‌ان ۱۰۸ مترمیباشد ودر چهار طرف ا ن
برنده هاروی یکصدو شانزده‌ستون باسر ستونی هـا ی

۱۲ شکل: دآی دلرغونی ښار د رسمی مرکز دجوړښت پلا ن چه دکیندنو
په وسیله څرګند شوی دی !

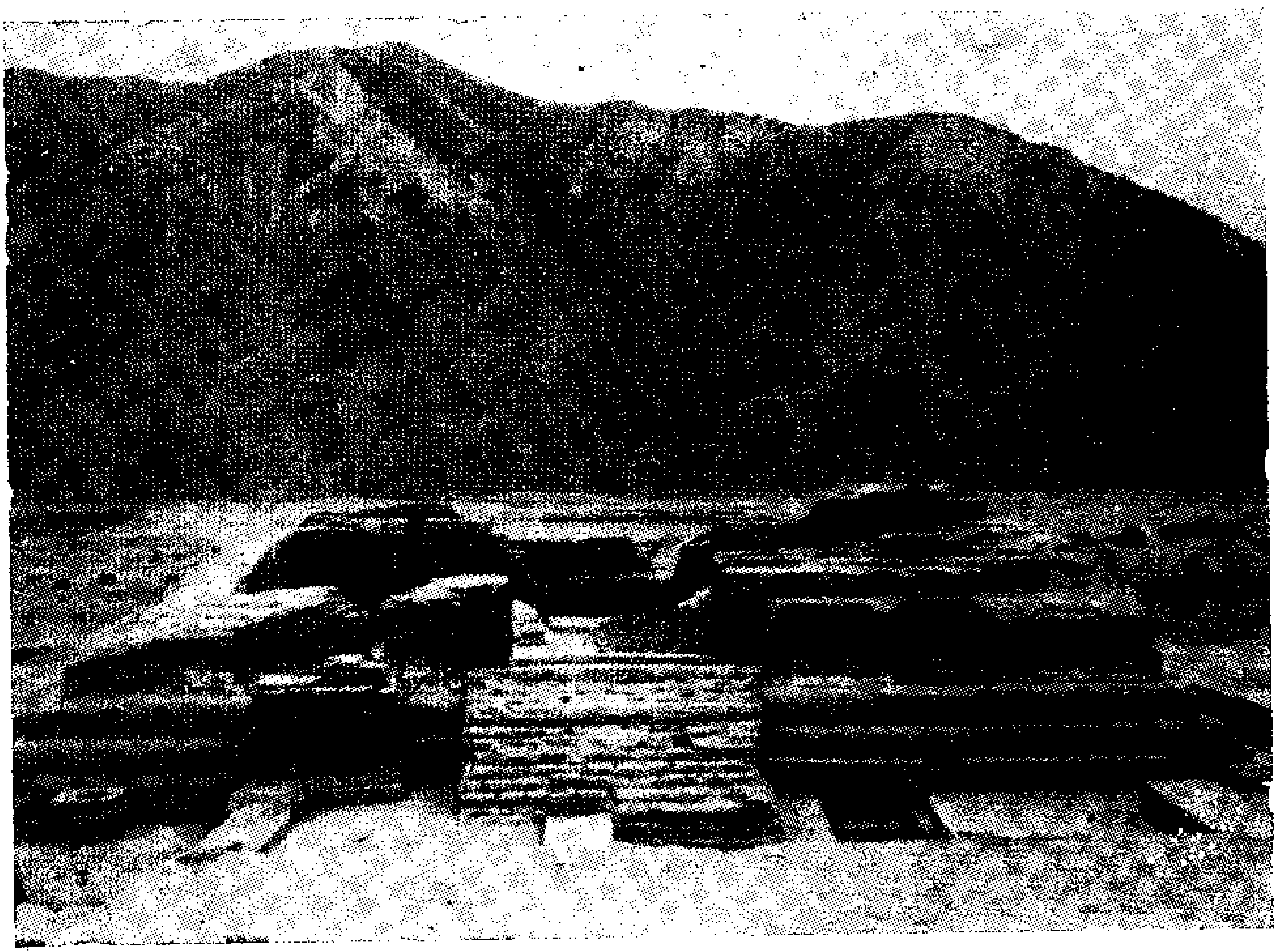
شکل ۱۲ : پلا ن ساختمان‌های مرکز رسمی شهرباستانی آی‌خانم که توسط حفریات
نمایان گردیده .

کو رنتی آباد گردیده بود داخل باید شد ارتفاع ستون هـــای جناح جنوبی حویلی یـــعنـی مقابل دروازه که در سمت شمالی موقعیت دارد به ۹ مترمیر سید عقب این برنده بلند در قسمت وسطی اطاق هایی که دا رای ۱۸ ستون کورنتی میبا شـــد که به سه ردیف شش ستو نی تقسیم گردیده جا داشت ایـــن اطاق یا بعبارت دیگر کفشکن به نوبه خود توسط یك دروازه که لخك آن از سنگ وچو کات آن از چوب وعاج کار شده بود به یك اطاق بزرگ یا تا لا رکه به طول (۵۰ر۲۶ متر وعر ض ۱۷ متر) میباشدار تباطمیگر فت دیوار های این تالار بر نگهای مختلف تقسیم بندی شده بود که تو سط ستــو ن هـــا ی چسپیده بدیوار از هم جـــدا میشد در حصه فو قانی دیوارها یك تزیین مسلسل دوریـــك مربوط ساختمانی معا بـد و طرز ساختمان آن میباشد که درحدود قرون (۷ر٤ ق‌م) دریو نان مروج بود از گل به نظـــــرمیخورد (نمونه های این تزئین تو سط حفر یات بدست آ مده است) این اطاق یا تالار درحیات سیاسی واداری شهر رول مهم رابازی کرده وشاید در اینجا مجلس عالی مشاورین بـر پا میشد بطرف شرق وغرب این تالار چند ملحقات باز میشد .که حفریات ان هنوز تکمیـــل نگردیده بطرف جنوب آن ساختمان های دیگر به نظر میرسد کـه مربوط دوره آخر شهر محسوب میشود که حصه قصر، تالا ر بزرگ وکف شکن ستون دا رکه ازان یاد اور شدیم درحدود (۱۵۰ ق‌م) آباد گردیده بود این تجدید در ساختمان روی یـك پروگرام وسیع شاید تحـت سلطنت ایو کراتید که یکی از آخرین شاهان یونان و باختربود توسعه یافته که باختـــر زمین در عهد او به اوج ثروت وقدرت خود رسیده بود ایـــن ساختمان که بطرف جنـــو ب تالار بزرگ اخذ مو قعیت نموده توسط بادیه نشینان بعدی کـه شهر را تصرف نمودند دیوار

های ان الی تهداب ویران‌شده‌زیرا ایشان در جستجوی‌خشت های پخته حصه تحتانی دیواربودند .

این قسمت قصر یاکارته رسمی‌به‌شکل یك مربع کاملا ثا بــت که هر ضلع آن (۵۰ر۵۲ متر)میباشد ترسیم شده یك‌دهلیز در مـــوازی دیوار ها اطرا ف‌این ساختمان را احاطه نموده است .

مربع پنجاه‌ودونیم متری بنابر تقاطع دودهلیز داخلی بــه شکل صلیب به چهار مربع‌دیگرتقسیم بندی شده است ایــن چهار مربع دوبه دوباهم‌شباهت‌داشته که هردو قسمت شرقی هر کدام دارای‌یك اطاق‌بزرگ‌دعوت که دیوار های آن بـــا ستون های سنگی چسپیده به‌دیوار و سر ستونی هــای آن که‌روی آن علایم رنگ آمیز ی‌دیده میشود و کف شکن های طویل بود قسمت غربی نیز باهم شباهت داشته و به اطــاق های عمومی و دو اطاق فرعی‌که در بین اطاق های عمومــی بخاری های دیواری بدون دودرو آباد گردیده بود تقسیــم بندی شده بود .موجود یـــت‌این دو اپار تمان مشابه بـــا هم با محتویات آن در مرکـــزرسمی شهر به علت آن آبــاد گردیده کـــه امور رسمـــی واداری شهر بدست دو حکمران که قدرت مساوی داشتند بود.بطرف شرقی وغربی ایـــــن سا ختمان حکمران های شهردو حویلی بزرگ جا داشــت هیچ مثالی در سا ختمان ها ی‌یونان موجود نمیباشد که بــا نقشهٔ قسمت رسمی شهر آی‌خانم مقایسه شود اگر میرا ث هنریونانی درتزئینات‌تالارکف‌شکن ستون دار به طرز تالار های رودی «رود جزیـــره ا زیونان میباشد» بابرنده بلندتر از دیگر اطراف بر نده هـــای‌حویلی دیده میشود در ایـــن جا در دل ساختمان های جدیدبطرز واسلوب جدید جا دا ده شده است . تنظیم بـــلا ك‌های‌ساختمانی‌با حویلی‌های بزرگ

۱۳ شکل: دآی‌خانم دلرغونی ښار دمعبد یوه منظره ترکیندنو وروسته !
شکل ۱۳ : نمایی از معبدشهر باستانی آی خانم بعدازحفریات

مراعات از زوایای قائمه بازهم‌انسان را بفکر ساختمان ها ی قدیم بین النهرین وقصـــو رهخا منشی می اندازد.

خانه های شخصی :

پـــلان خانه های شخصـــی‌ای‌خانم مشتمل از یك حویلی و تجمع اطاق های نشیمن به‌طرف جنوب بنابر او ضـــاع جـوی منـطقه میبـا شد.زیراشمال و باران بطور عموم از جنوب غر ب میوز د .اطـا ق‌های عمومی که‌تو سط یك‌کفشکن دوستون دار به دوطرف مدخل‌به حو یلی ارتباط میگر فت . دراطراف اطاق مـــذ کور یك‌دهلیز که در چهـار طرف آن امتداد داشت .آنرا از دیگـــرسا ختمان ها مجزی میسا خت در عقب منزل در امتداد اطاق‌عمومی حمام جا دا شت کـــه صحن آن‌توسط نوعی‌ازموزائیك‌از سنگ های دریائی خـورد پخته کاری گردیده بود دیوارهای حمام توسط سندله سرخ رنگ‌پلاستر شده‌وآب‌از بیرون‌داخل حما م میشد که بعد از استعمال تو سط آبرو دو پاره‌خارج میگردید . دو خانهٔ که‌ما در حفریات آن اقدام نموده ایم‌از نوع خانه های بزرگ بوده که‌یکی آن بطول (۶۰ وعر ضـ‌ـ‌۳۰ متر) که در کار تـــــهٔ رمایش در جنوب شهر بـــه‌نزدیکی دریای کوکچه موقعیت دارد دیگر آن بطول (۱۰۸ متروعرض ۷۲ متر) بیرون ازشهر جا داشتـــه کـــه‌در ا طـرا ف‌ساختمان اطا ق ها وحویلـــی آن یك دهلیز بطور محوطه به‌نظر میرسد ،این پـــلان فوق‌ـ العاده و مناسب با نظر داشت‌تجمع ساختمان های داخـــلی آن به کلی از پـــلان خانه های‌مروجهٔ یونان آنزمان فـــر ق فاحش داشته زیرا خانه های‌یونان مانند پیاده خانه ها در اطراف یك حویلی مرکزی بنامی‌یافت خانه ها ی شخصـــی ای خانم در نوع خود ابتکا رمعماران آنزمان بوده که بـــا قصر داریوش‌در پرسیپو لیس«تخـــت جمشید» مقایسه شده

میتواند اطاق های مستخد مین**طوری اعمار گردیده که بداخل** حویلی یا باغ صاحب خانــه‌هارابطه مستقیم نداشته **در ین** صورت فکرشودکه‌درین‌خانه‌هااریستو کرات ها به زند گــی مستعمرات خودادامه‌میدادند .

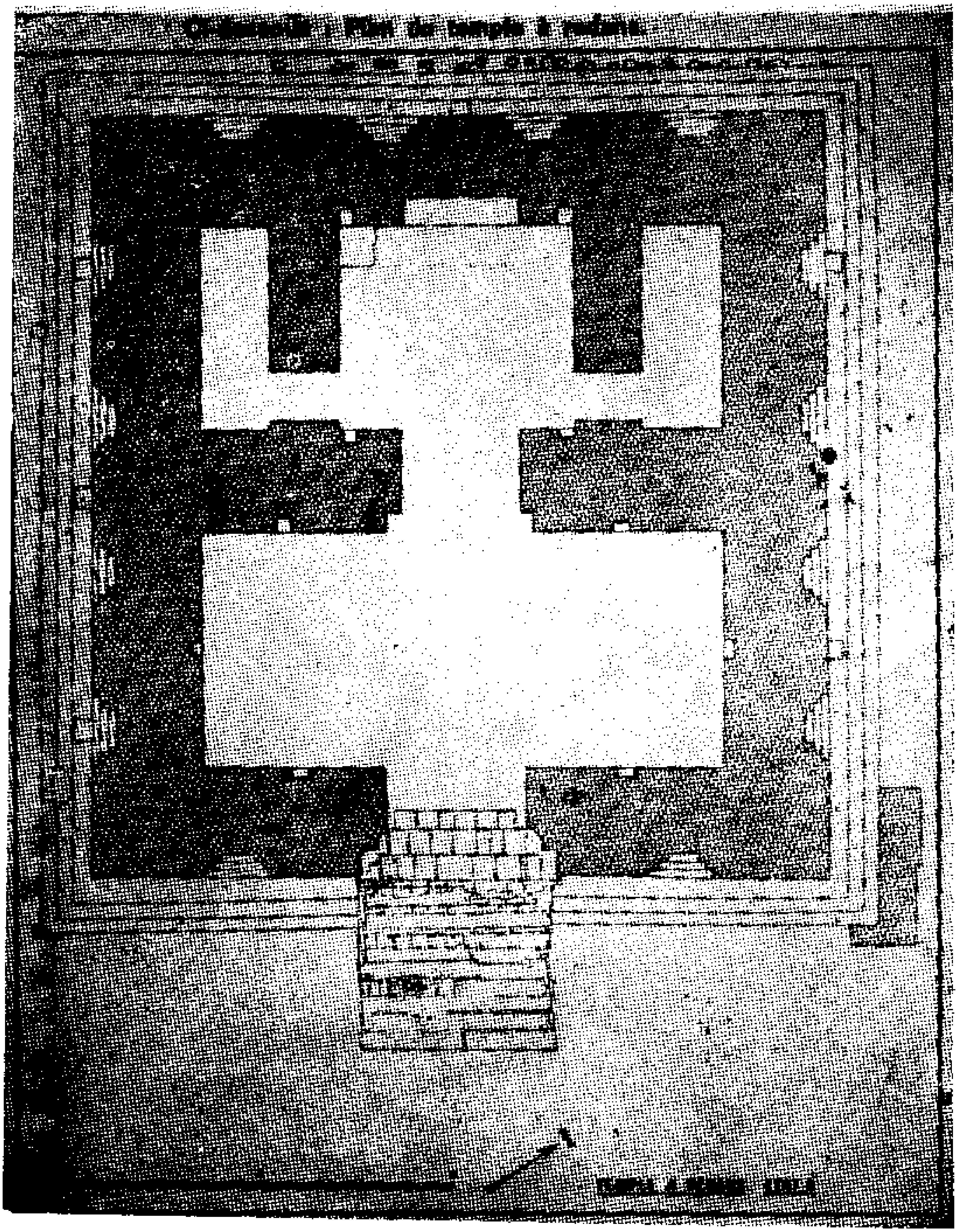
معبد کنگره یی وعبا دتگاه‌آن:

مثال مهندس مذهبی و قت رادر ساختمان یك معبد بزرگــك که درجوار شرقی‌سرك عمومی‌شهر موقعیت دارد مطا لعــه میتوان کرد معبد در بین یك‌حویلی که در اطراف آن برنده ها و بعضی ملحقات د یگــــرموازی سرك عمومی اخـــذ موقعیت کرده به شکل یـــك‌آبده مربع ۱۹ × ۱۹ متر با لای یك صفه بلندسه مر تبه ئـــی‌اعمار گردیده است روی دیوار های خارجی معبد فرور فتگــی‌مرتبه دار به نظر میرسد کــه از همین سبب اسم این معبدرامعبد کنگره گذاشته ایـــم در داخل معبد اولا یك‌کفشکـــن‌طویل که تمام ارض معبد رادر بر میگیرد بعدا اطاق عبادت ودر دو طرف آن دو اطـــاق **مقدسه یاندرگاه کـم عر ض‌به‌**نظر میرسد .

بام معبد هموار و بـــقایای‌شبکه های چجهٔآن که ازخشت پخته بودد ر زمین های اطراف‌توسط حفریات جا بجا بدست آمد. تمام ساختمان و جزئیات‌این معبد بطرز معا بد آسیائی ساخته شده است اگر چه‌شبکهٔبام وفرو رفتگی مرتبه ئـــی **دیوار های خا رجی آن به سا**ختمان های هخا منشی مقایسه میشود باز هم این معبد مشابه**معابد دورهٔ پارت دردورا ایرو پوس ماننـــد معابـــد ار تمس‌اتر گاتیس‌واودو نیس‌میباشد.**

الههٔ یونان و آسیائی :

چنین یك آبده مذ هبـــی(یعنی معبد کنگره ئی) کـــه نمایندگی از طرز سا **ختمـــان‌دینی** محلی مینماید ریشه آنرا مربوط مناطق فـــلات آسیا می‌دانیم که در این جا بطـــرف غرب سرایت نموده است الهه‌یا خدای‌که بداخل پرستش می

١٤ شكل:دآیخانم دلرغونی:ماز د معبد پــلا ن د هغـه:ساختمان پەخلورمه مرحلەکی
شکل ١٤ : پلان معبد شهرباستانی آی خا نم د ر مرحلهچهارم ساختمان آن.

شد شاید یك‌الهه شرقی بوده‌که یونانی ها نیز به آن عقیده داشتند ، برای‌معرفی‌و شناسائی‌آن نسبت عدم وجود کتیبه چند پارچه که‌از مجسمه الهه‌بدست‌آمده است اکتفا مینما ئیم.

مجسمه مذکورخیلی بزرگ‌بوده بالای یك صفحه بد یوار مقابل مدخل در اطاق عبادت‌جا میگرفت چیزیکه ازآن باقی است عبارت ازچند پارچه‌مرمرانگشتان دست وپا وحصه یی از پای چپ آن میباشد ملاحظه‌پای چپ به ما نشان میدهدکه روی بند چپلی که حصهٔ ازعقب‌پای را پوشانیده تزئین صاعقه بال دار به نظر میرسد که این‌تزئین به اغلب گمان مربوط زئوس خدای آسمان یونانی ماو یا اهورا مزدا خدای آسمان محلی و شاید هر دو یکجا دریك جسم مانند زئوس - او را مازوس عبادت میشد چنا نچه‌درنیمرود داش (منطقه د ر شمال سوریه) در کوه های‌فراد علیا این نو ع‌الـهه دو گـانه بادیگر خـدا یـا ن‌یونانی وایرانی بالای مقبـره انتیو کوس کوماژن شاه انجا که گرویده آرت یونانی شد ه بود بدون اینکه یونان بالا ی‌دیانت محلی و پیروی‌از اجداد آنجا تاثیر بیندازد نـما یش‌داده شده است .

الهه یا خدای یو نانی :

خدایانی که بطور ر سمی‌بالای سکه‌ها بضرب میر سید یو نا نی بو د ند ما نند‌ارتمیس - زئو س- اپولـون- هـرا کلس یـك گنجینـهشصت وسه سکه تترا در هم نقره‌ئی دردوره آخری حفریات‌گردیده که هیکل شاهان راز کشف حفریات سا ل ۱۳۵۲اسکندر الی ایـوکر اتیـد - وهلیو کلس که‌در باخترحکمروائی میکردندبه‌ما نشان‌میدهد.

آنچه مربوط به‌هر اکلـس(قـهر مان اساطیری یونان که آنرا به لاتین هیرکول‌مینامند)که‌آسیا آنرا در جملهٔ خدا یان یونانی به سهولت قبول کرده‌بود در آی خانم یك مجسمه -

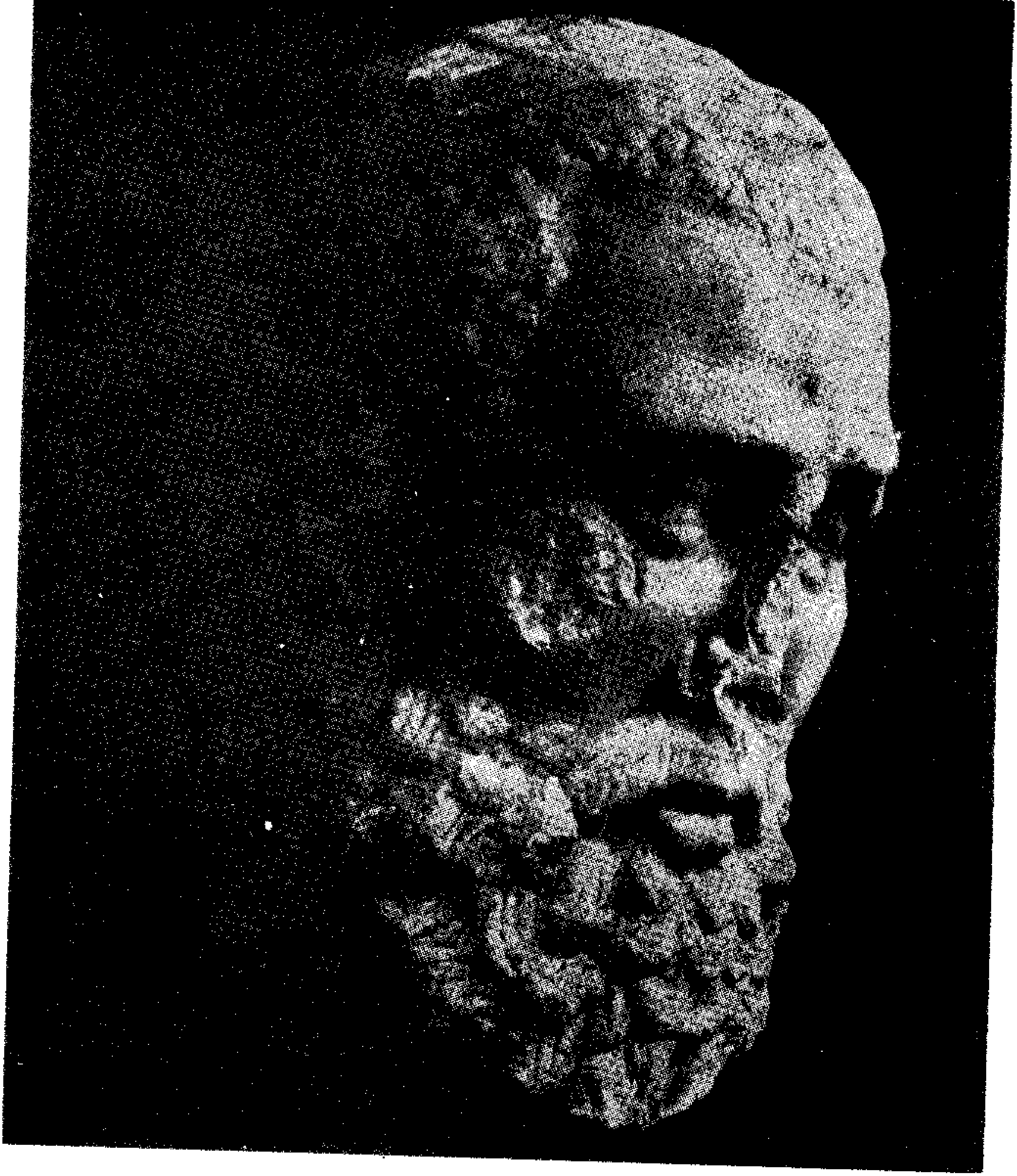
برونزی (از برنج) آن طـوری‌تمثیل گردیده است که مشابه
هراکلس که روی سکه هـای‌اندوره بضرب‌میر سید میباشد
یعنی مانند قهرمانیکه بعد **ازاجرای وظیفه تا ج ظفر را بر**
سر خود میگذارد . از جمـله‌خدایان دیگر که یونانی ها با
خود آورده بودند باید از ازس‌که استعمال در نام ایزود دورا
یعنی «اعطا به ایزس یا هد یه‌ازس » گردیده وسیبل کـه
نذریه آن در آی خانم کشـفگردیده که در باره آن بعـــدا
تشریحات خواهیم داد تذ کارداد .

سکه های هندو یونانی والهه‌یو نانی :

اسناد مذهبی قا بل اهمیـت‌از آی خانم کشف گـردید ه
ورابطه‌به ادیان یونان وباختری ندارد درکم (نـوعـی سکـه
یادر هم) نـــقره ئـــی کــه برای اولین بار بدست آمده
دیده میشود .این اسناد هندهلینیزی توسط(اگاتو کل)که‌در
پنجاب در حدود(۱۷۰ق‌م) پـــادشاهی میکرد بضرب رسید ه
است. بغیر از اسم شاه ،باز_یلیوس اگاتوکلیوس‌یعنی(سکه
پادشاه اگاتو کل)که به‌یونانی‌به یکطرف سکه نو شته است
بطرف دیگر ترجمه‌آن‌بزبان پراکرایت و یا رسم الخط بر همی
محلی دیده میشود .
همچنان شکل چهار ضلعـی‌سکه و تمثیل خدایان به شیوه
هنر قدیم هندی بوده ثا بـت‌میسازد که این سکه هـــا در
هند تهیه شده باشد .تمثیـل‌خدایان هندی به دو طـــر ف
سکه میباشد .یکی آن ایستاده‌و یك لنگ به‌تن دارد که‌لنگ
مذ کو ر از کمـــــــر ا لــــی‌زانو ها را پوشا نیده اســت.
حد آخری لنگ بعد از اینکــه‌شانه و بازوی راست را مـــی
پوشاند دو باره عمودا پائیـن‌می افتد کلاه آن دارای یك‌جغه
بسیار بزرگ میباشد .بدست‌چپ یك چرخ را به قسم یـك
سپر بدست راست آن یـــك**صدف (نوعی از گوش ماهی)**

۱۵ شکل : د آی‌خانم‌د لرغونی ښار دمعبد دالهه دکیڼې پښې یوه‌برخه
چه‌دمرمرو څخه جوړه شویده!
شکل۱۵: حصه ازپای‌چپ‌الهه‌معبد شهر باستانی آی خانم‌از سنگ مرمر.

۱٦شکل: دآی‌خانم دلرغونی‌ښار په جمنازیوم کښې دیوه زاړه سړی د سر مونــدل شــو ی‌مجسمه:

شکــل ۱٦ : سر مجسمه پیر مرد مکشو فه جمناز یوم‌شهر باستانی آی خانم .

دیده میشودا ین شخص خدای هندی واسو دیوا -کریشنا یا هراکلس هندی میباشد کـــه میگا ستن سفیر سلو کوس اول بدر بار چندرا گوپتــــا (موسس وبانی سلطنت موریائی هند)سفر نموده بود از عبــادتیکه مردم آن منطقه یعنی دوه گنگا نزدیك متهو را فعلا نیز در آنجا طریقه کریشنا ئیــزم مروج است به این خدا مــــی کردند تذکارداده است. شخص یا خدای دیگریکه در این نوع سکه ها دیده میشود عبار ت سا نکار اشنا برادر واسو -دیوا کریشنا است که آنـــرا قلبه گر (دهقان) مینامند که به یك دست دسته هاون وبه دیگر دست قلبه دارد این سکه هــاخصوصا برای متخصصین ارت و تاریخ هند حائز اهمیت مـــی باشد ، زیرا تمثیل الهه های هندو بوده وسند قابل ملاحظه طریقه ویشنو ئــزم محسو ب میشود .

قبل از آنکه واسو دیوا وسامکار شانا ضـــم ویشنو و ملحق به طریقه آن شود روی این سکه ها هنوز بطور مستقل وجدا گانه نمایش داده شده اند از طرف دیگر برای مورخینیکه سر وکار به هلینیزم دا رنــد سوالی پیدا میشود که چطو ر اگا تو کل شاه یو نانی آسیای مرکزی بطور رسمی تمثیـــل خدایان خارجی را بروی سکه های خود ضرب زده است . جواب این سوال را شاید تنها مطالعه علل سیاسی آنو قـــت داده نتوانند .

آرامگاه ومقبره ها:

در باره وضع و چگو نگـــی این چنین ساختمان حفریا ت دومقبره روشنی بخصو صی انداخته است یکی ازاین مقبره ها موسس شهر کینی آس میباشندکه در داخل شهر تحتانی آباد گردیده است. این سا ختمان ساده دوبار به شکل یك (تی) یعنی کفشکن کـــه دارای دوستون میباشد نسبت به اصل

آرامگاه عریض و مقابل آنجادارد وبالای یك صفهٔ سه مرتبه ئی بنا یافته .این پلان‌ساده که مربوط دوره اخیر یونانی میباشد و مشابه آنراجوار معبد کنگره ئی شهر کشف نمودیم مقایسه با یک نوع مقبره های مقدونی که بعدا زیر خاك پنهان میکردند‌شده میتواندمانند مقبره‌لفکادیا ولا نگادا معهٔ کفشکن‌و روی کار یکه از اصل تپهٔ خاکی که بقایای جسم‌زیر آن مدفون میباشد بلند تر ساخته شده چندین معبد ومقبره اسیای نزدیك هلینیزی (مانند ارسلان تاش معبدگادی‌هادر قبرستان دورا اوروپوس ومقبره جیر ازا) نمونهٔ از این‌نوع ساختمان ها میباشد که توسط سلوسی ها انتشا ریافته بود. تابوت سنگی بدون تزئین که در بین آن جسدکینی اس جا میگرفت و درزیر خاك مقبره مدفون بود قبل ازحفریات مورد دستبرد قرار گرفته وتنها اشیائیکه از آن‌به‌دست آمد ظروف سنگی از الاباستر به‌نوع ظروف یونانی‌میباشد مقبره دیگر یکه بیرون از دیوار های شهر ای خانم‌حفریات گردیده است به شکل یك مستطیل به طول ۹ متر وعرض ٦متر میباشد که‌مناصفه ارتفاع‌آن‌زیر خاك‌پنهان‌میباشدديوار های این مقبره بدون دریچه و بام آن هموار بود که‌بخود شکل یك محفظهٔ جنگی را میگرفت . ساختمان داخلی‌آن‌مشتمل از یك دهلیز وسطی که به چهار سردا به گنبد دارکه درمقابل هم‌جا گرفته است وصل میشد .

بدین ملحوظ چون ساختمان‌های قدیم تر مشا به آن در دیگر مناطق موجود نمیبا شدفکر میشود این نوع مقبره ها ابتکار مهندس محلی باشد .در بین اطاق ها یا سردا به متوفی در بین تابوت ها ئیکه‌از خشت پخته تهیه گردیده بود گذاشته میشد . هدیه‌هائیکه درآخرین دوره استعمال

این سردابه ها بدست آمـــده‌بسیار غنی نمیباشد یگا نــه اثریکه از آن‌یاد آورشد کشف‌ **یك ظرو ف سنگی از شیست (نوعی از پرچال)آبی بانقو ش**آن از سنگ های رنگه مـــی باشد که این نوع ظروف که‌از داخل به چند بخش تقسیم **بندی شده مشابه‌جعبهٔ‌تبر کات**گریکو بودیك گندها رای‌غربی که در بین آن تبرکات گذاشته‌میشد میباشد .در یکـــی از سردا به ها چند خم تیکری‌که‌در بین‌آن استخوان های فامیل اول که در این مقبره مدفو ن‌بود وبه عوض آنها دیگرفامیل جاگرفته بود کشف گردید .اسم و نام فامیل برنـــگ روی خم ها نوشته شده بود کـــه‌**تشریح آن ازاین قرار است :**

لیزا نیاس‌و ایزودورا پدرومادر باپسرودختر وکوسماس.

ساختن وتراش مجسمه ها:

در ارت ومنر تمثیلی آثارای‌خانم کمتر تحت تاثیر ممیزات و خصوصیات محلی رفته‌است‌مجسمه های سنگی ایکـــه از تاراج و تخریب مهاجمین به‌امان مانده فقط چند نمونه آن بدست آمده است .از آنجمله‌باید از یك پایه هر ماثیك که به اسلوب وشیوه‌مطلق یونانی‌تهیه گردیده یاد آور شد (هر ماثیك مربوط هر مزیـــکی ازخدایان یونان میباشد که روی پایه‌هائیکه به‌اوهدیه داده‌میشداسم وی همیش نوشته میشد) در حصهٔ فوقانی پایه میکـــل‌پیرمرد طوری نمایش‌داده شده که‌بالا پوش جسم آنرا کا مـــلاپوشانیده و نواری بر سر آن دیده میشود خطوط چهره آن‌با همه قدرت پورترت هـــای یونانی تمثیل گردیده و مژگان‌نیمه بازنگاه چشمان آنراخیره ومعطوف نشان میدهد .حلـــقه‌های نسبتا هموارریش بازلف های مجعد وانحـــنای موها ی‌شقیقه مغایر و متضاد اســـت افتادگی گوشت روی واندك‌برجستگی رخسار از ریا لیـــزم وقوه تمثیلی‌متناسب نمایندگی‌میکند .

یك مجسمه دیگرمرد برهنه‌را که بر سر تاجی از برگ دارد بامراعات از قواعد ا نـاتومیك دقیق تراش شده است خطوط نا مکمل چهره آن ثابت‌میسازد که این مجسمه درخود محل یعنی کار هنر مندان آی‌خانم میباشد .مجسمهٔ یك زن ایستاده که بالای یك پایه‌تکیه‌نموده دوراز نواقص و خشکی شیوه نمیباشد- یك نقش بر جسته (عمو ما آنرا ریلیف می نا میـد و مانند مجسمه مجزی‌و علیحده تراش نمیشود بلکه اشکال روی هرمواد یکه تهیه‌میگردد بر جسته نمایش داده میشود) جوانی را با موی های‌بلند و آزاد که لباس ایفـب (عسکر های جوان یونانی که‌سن شان از هجده الی بیست سال تجاوز نمیکرد) که بعدازپوشانیدن بازوی چپ و عقب جسم افتاده معلوم میشو د(این‌نوع شال یا بالا پوش عساکر یونانی را کلامید یاد میکنندکه‌حدود آخری آن مقابل زینـه توسط یك پن وصل میشد ومااین‌نوع لباس‌رایالاآن میگوئیم) دوری مراکز هنری مدیتر انـه‌باعـث آن شد که هیکـل تراشان ای خانم‌همان کلاسیزم‌را که در اول با خـود آورده بودند تا اخیرحفظ واز تحولات‌جدید آنوقت هلنیستیك بهره نگیرند ازمجسمه معبدکنگره‌ئی‌شهرکه به‌آن عبادت میشدکه جز پارچه‌های‌نامکمل‌مگر فو ق‌العاده چیزی دیگر بد سـت نیامده است پیروی از تخنیك‌مخصو ص یونان جسم از یك مواد اقتصادی تر مانند چو ب‌گل ویا ستوك تهیه میشدسهم گرفتن یونانی های باختر درصنعت هیکل سازی باعـث آن شد که روش‌و طرز ساختن‌الی قرون اول میلاد ی دراسیا مجسمه های گلی یا ستو کی‌مرکزی و گند هارا بصـورت خیره کننده انتشار نماید .درای‌خانم تنها چند پارچه از این نوع مجسمه ها بدست آمده‌که‌یکی آن به حد کمال تمثـیل چهره یك‌خانم‌را ودیگری‌چهره‌زننده یك مرد را میکند علاوتا

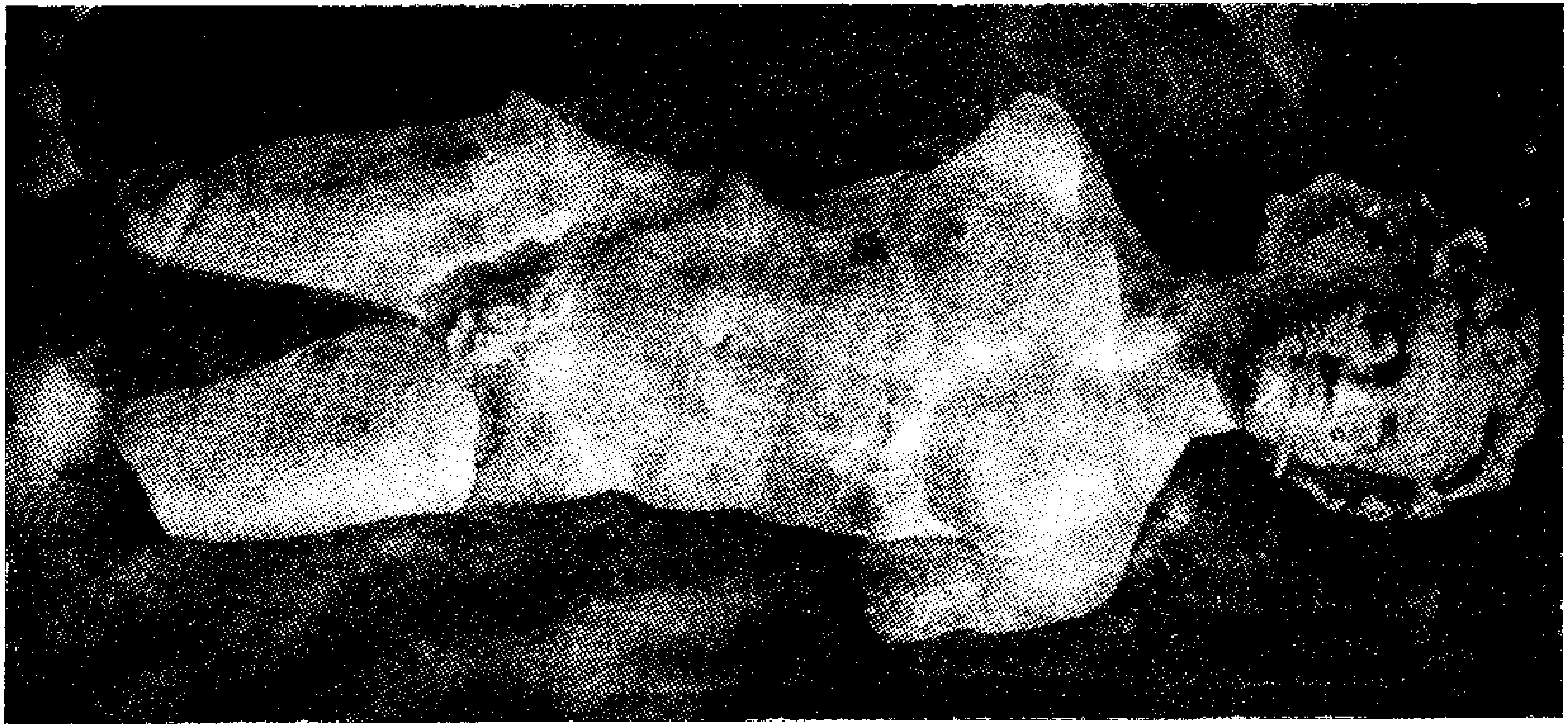

۱۸ شکل:دآی خانم‌د لرغونی
ښار دیونانو باختری باچــا
آگاه‌توگلس‌دهندو گر یك سکه

شکل ۱۸ :سکه‌هند وگریك
شـــاه یو نـــانو بـــا ختری
آگا تـــو گلـــس مکشـــو فـــه
شهر باستا نی آی خا نـــم

۱۷ شکل: دآی خا نم پـــه
لرغونی ښار کښی د هراکلس
ازبرونز مجسمه!
شکل۱۷: مجسمهٔ هرا گلس‌از
برو نـــز مکشو فه شهـــــر
با ستـــانـــی آی خا نـــــم

۱۹شکل: دیوه‌ځوان بربنډه ډ برینـــــه‌ځیره‌چه د آی خانم د لرغونی ښارله‌معبدڅخه‌لاس‌ته راغلی‌ده!

شکل ۱۹ : مجسمه سنگی جوان برهنه مکشوفهٔ معـبـدشهرباستانی آی خانم

هزار ها پارچه های نامشخص مکشوفه واضح میسازد که این روش یعنی ستـــوك ساز ی سکندریه و مجسمه های گلی سلا طین قبرس در باختر تقویه یافته و بعد تر این صنعت را با تمام خصائص آن بدیگر نسل ها گذاشتند .

قالبگیری از گچ :

یکی از وسائلیکه توسط آن تاثیرات یونان غربی به سهولت **انتشار مییابد قا لبگیری از** اشکال بر جسته ظروف فلزی که بطور نمونه به دستگاه های تولیدی و اماتور ارت بفروش میرسید ، بوده در حدود نهائی **راه تجارتی از اسکند ر یـــه** مصرالی خزانه بگرام دراسیای مرکزی که آثار مکشوفـهٔ آن **مربوط قرن دوم بعداز میـلاد** میباشد آثار قالب گیری شده از گچ انتقال داده میشد .چندنمونه از قالب ها و قالب گیری شده از ای خانم بدست آمده و به اثبات میر ساند کـــه صادرات این نوع آثار بمناطق دور افتاده که تحت تاثیر هلنیزم بودند قبلا بدوره هلنستیـك شروع شده بود .

مثال ازآثار مکشوفه ای خانم که سالم مانده است یك قالب گلی که از نقش برجسته کدام جام فلزی برداشته شده است که حصهٔ علیای بدن وچهره یك زن یا شاید الهه را نشان می دهد .خطوط جدی چهره وطرزشیـــوه متین کـــار بـــــه قدرت و ظرافت کننده کار میافزاید . اثر قالب گیری شده دیگر هیکل اسپ را در حالت دوش نشان میدهد که یك پوست پلنگ به عوض قالینچه زیـن و بند های چرمی مزین شـــده دارد . **بالای اثری دیگر قالب** گیری شده تمثیل اتنه (الهه شهراتن) باندام کشیده ویك **پوز ، آن جسیـم (خــدا ی** یونانی) که مربوط تسلســـل دوازده خدایان که بالای ریتون **(نوعی از انواع ظرف کـه به شکل شاخ وحـد آخـر ی آن** عموما به تمثیل یك حیوان ختم میگردد) های عاجی نیزا (نیزایا

نسیا شهرباستانی مربوطدوره هلنیستیك وپارت‌ها که توسط باستا نشناسان شوروی د رخاك اتحاد شوروی حفر یات گردیده است) که اصلاحاصل زحمات هنر مند از یونان و باختری میباشد .

آثار عاجی :

مقدار زیادپارچه‌های مزین‌وکار شده‌یی که‌از حفر یات‌آی‌خانم بدست‌آمده‌واضح‌میسازد که مکتب هنری عاج یونان در **اینجا نیز فعالیت داشته‌ومواد** اولیهٔ خود را از هند که‌همسایه **آنوقت شان بود وافر بدست‌میاوردند ازجمله آثار مکشوفه** باید از بقایای یك تخت عاجی‌که سیستم بند زدن و خرادی آن به شیوه چوکی های یونان‌که نمونه آن از نیزا بدست آمده وکار از فراتیست هـای‌یونان و باختری میباشدتذکار دهیم .

مجسمه واشکال محلی :

بر عکس هلنیزم بی غـش**واصل هیکل‌سازی آی خا نم** هنر محلی در تو لید اشکا ل**کو چك که بو ضاحت‌دیده میشود بعضآ ا لبه ها را بالباس ضخیم و جـوا هرا ت گـرا ن و یـا ا یـنـکه** اجسام برهنه شانرابا‌جز ئیات دقیق به اسلو ب شـر قـی‌طوری نمایش داده شده است که ممیزات خشك و پیچیده به‌اهمیت عنعنوی آن میفزا ید.

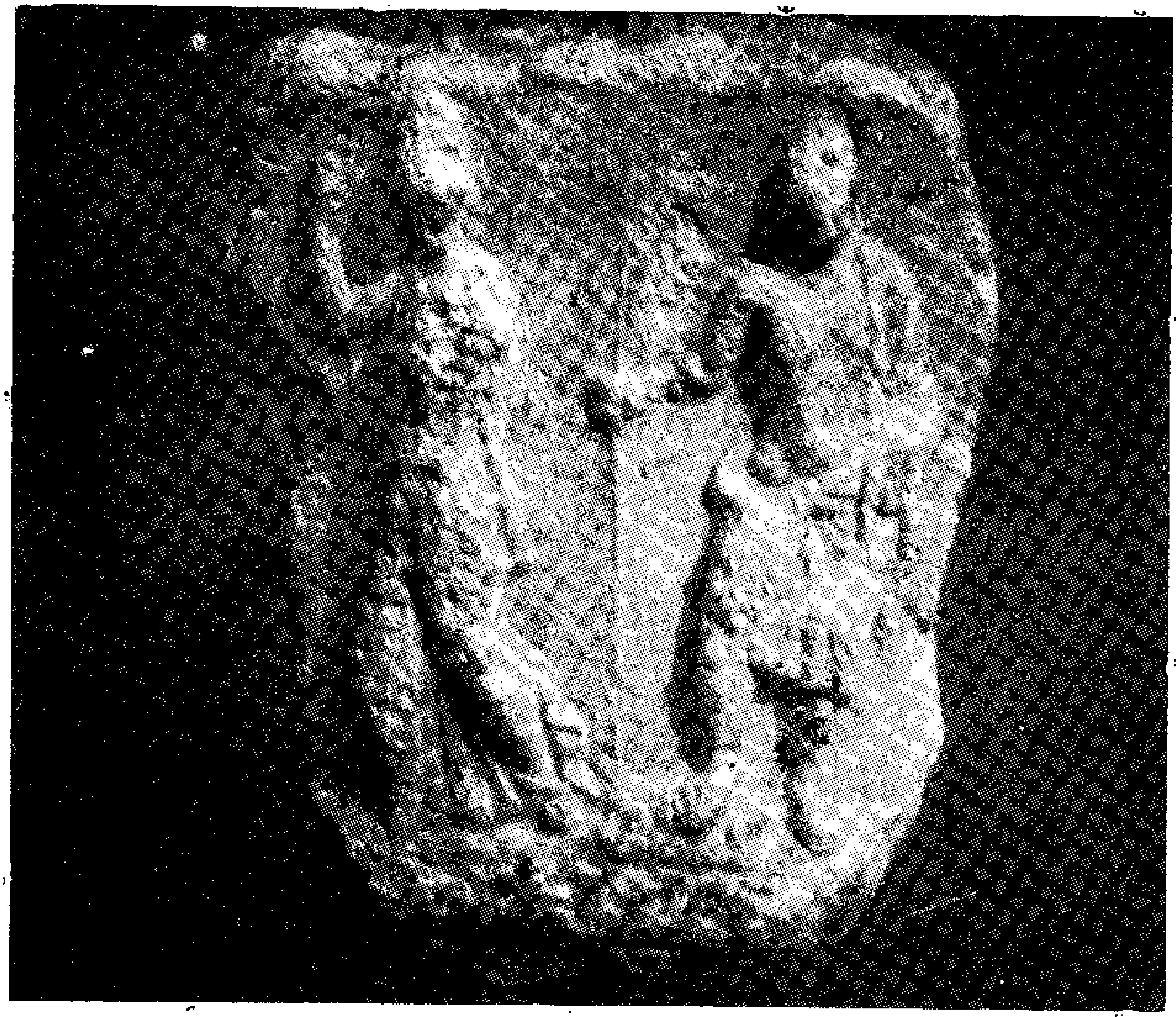
بشقاب سیبل نمونهٔ از آرت‌یونان وآسیائی :

به فاصله تقریبا مساوی‌بین‌دو قطب‌نهائی تاثیرات یونانی **یك آرت بکروبی سابقه به‌میان**آمد که از جمله یك مثال آن **بشقاب سیبل‌مکشوفهٔ ای خانم**میباشد بما اجازه میدهد که‌در باره آن بیشتر تبصره نما ئیم‌این اثر عبارت از یك صفحه و یا لوحه نقره‌ئی مدور میبا شدکه قطر آن از (۲۵) سانتی متر

۲۰ شکل : دآی خا نم په‌لر غونی‌ښار کی له خټین‌قالب څخه دیوی ښځی جوړه شوی خیره چه کشف شوی .

شکل ۲۰: نمونه قالب‌گیری‌شده‌چهرهٔ خانمی از قا لب گلـی مکشوفه شـهر باستانی‌آی‌خانم

۲۱ شکل : یوقـالب شوی‌گچی اثر چه د هغه‌په‌مخ پوزایدون او آتنا لیدل کیږی!
شکل ۲۱ : اثر قـالب شده گچی که روی آ ن پوزایدونو آتنا دیده می‌شود

متجاوز نبوده‌و بروی‌آن اشکال‌بصورت برجسته تمثیل شده است آثار طلا کاری در بعضی‌**حصص سطح‌آن‌به نظر میر سد** اصلا این قاب نذری بطـــورهدیه و تقدیمی به معبد شهر بروی چوب نصب میشد درجمله اشکا لیکه در روی قا ب دیده میشد الهـه یـو نـــان‌طبیعت بالای گادی که توســط شیران جلو میرو دایستاده واز کوهسار محل زندگی اش‌در سیبل فرشتهٔ بالدار ظفر که‌درحالت عبور است در پهلـو ی **دست قمچین طو یلی (نوعی‌ازقمچینی انتهای قدامی آن به** رشته چرمی از فلز باریـــك‌تهیه میشد که به اصطـلا ح عامیا نه آنرا چو که چو ب می نامیم)دارد عراده شیـران را **روی صخره هائیکه گـلا ن از**قطرات خون آتیس معشـو ق **سیبل رو ییده است‌میراند دو**راهب با لباس طویل وافتا ده که کمر شان تو سط پـارچـه‌بسته ومحکم است، وکلا های بلند به سر دار ند در این‌صحنه‌دیده میشود ،یکی از آنها عقب گادی بالای پنجه های پا خودرا طوری بلند نموده تا توسط چتری‌که بدست بهتر به سرالهه سایه نماید دیگر‌ان‌مقابل گادی بالای عباد تگاه مرتبه‌دار**درحالت سو ختاندن کندروی** یك او جاق کوچك میباشد .در حصهٔفوقانی صحنه‌درآسمان آفتاب بشکل‌نیم‌تنه‌هلیوس(**الهه**که از آفتاب **نمایندگی‌مینماید)** که اطراف سر آنرا ساعتهـــامزین ساخته هلال مهتاب ویك ستاره میدر خشد ،این قاب به‌تمام مهارت نمایند گی از هنر **مخلوط نیم‌یونانی ونیم آسیائی**مینماید .

با مطا لعهٔ اشکال اگرتمثیل سیبل‌بالاگادی‌که‌توسط شیران جلو میرود و هلیوس از یونان‌منشاء گرفته همچنان لبـاس شرقی را مبین نیزبطرز لباس‌های مروجه خادمین این الهـه یونانی که آنرا گال مینا مندنشان داده شده است طـــرز نمایش چین های لباس سیبل‌و شیران که یك یك پای‌قدامی

را بلند نگهداشته اند بالاخره‌طرز تمثیل گال که بالای‌پنجه های پا خودرا بلند نموده‌است‌در چوکات ارت یونانی داخل است ولی‌پاهای‌برهنه راهبین علاقه احترام‌موجودیت‌یك‌راهب باچتری که عقب گادی‌جا گرفته است به عنعنات شرقی نزدیك میباشد همچنان‌پهلوی هم گذاشتن اشکال بدون نظر داشت پرسپکتیف‌طرز نمایش چهره ها گاه ازین پروفیل وگاه ازمقابل ـ حرکات‌ساده خصوصا موقعیت سیبل مانند یك بت مقایسه با صحنه‌هائیکه روی سکه های سیدان ضرب زده شده است به این‌اثر یك قوه عمیقانه شرقی ارائه مینماید .

این نظریات اجمالی در باره‌حفریات آی خانم کافیست که بگوئیم ساختمان های معجزی‌را که‌یونانی های‌باختر دروقت خود موفقانه آبادان نمودند ممالك اروپائی در اجرای آن‌در وقت وزمان موفق نشدند،باوجودیکه ادبیات یونان غنایم آن که ما فوق کلتور محلی‌بودیونانی های آنزمان هرگز به فکر آن نبودند که اتن‌را جواردریای امو ویاپلای دیگر را(پلا جای تولد فلیپ و پسرش اسکندر در مقدونیه) متصرف شوند بر عکس با شرایط‌جغرافیائی ساز گار وافکار خود را بطرف عنعنات وطریقه‌های ساختمان محلی معطوف ساخته طرز جدیدی را خلق‌نمودند که درآن هم شمه‌یی از غرب وشمه یی از شرق یکجاضم شده بطور بیسابقه و علیحده جلوه‌میکرد به‌مجردیکه‌روی ضروریات به زندگی وقت مطابقت نمیکردندازابتکارتمثیلی مروجه کلتور شان جا بجا و بدون تحول وچیزی راکه با خود به ارث آورده‌بودند بدون اینکه زیر تاثیر محل‌برود یکنواخت ادامه داشت .

هلنیزم که در تحولات وبحران های هنری‌مدیترانه‌سر چشمه گرفت بالاخره در سرزمین باختر طوری از بین رفت که‌قرن ها بعد هنر آسیای‌مرکزی وهند شمال غربی از آن مستفید وبهره مندشد.

۲۲ شکـل : دسپینو زرو مطلا مدال‌یا بشقاب چه۲۵سانتی متره‌قطراو‌نږدی ٤ملی‌متره پنډوالی لری دآی خانـم دلرغونی ښار له معبـد څخـه موندل شوی دی !

شکل ۲۲ :مدال‌یا بشقاب‌نقره ای‌مطلاباقطراوسط ۲۵سانتی‌و ضخامت تقریبا ٤ملی متـــر مکشوفه معبد شهر با ستانی آی خانم

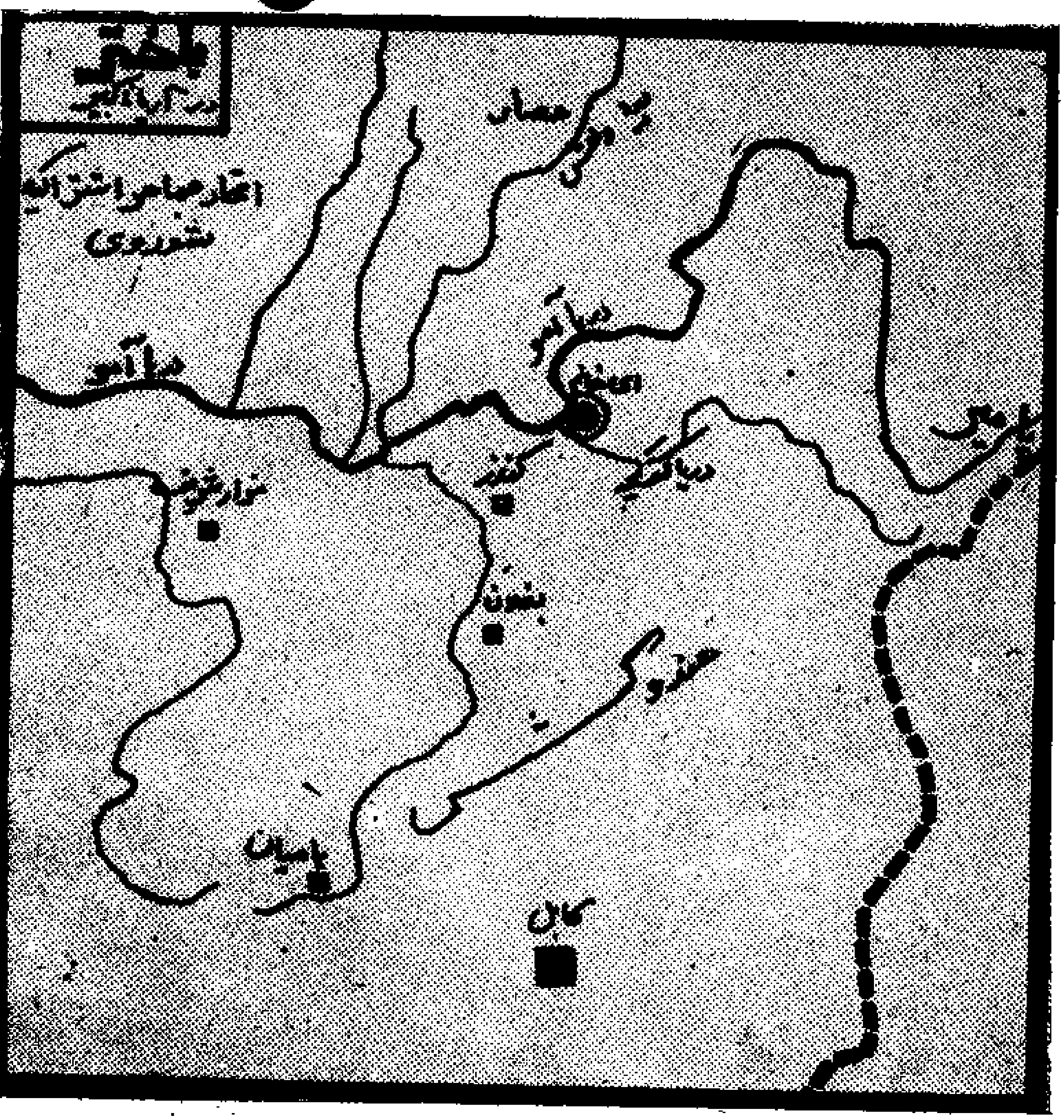
دری : از صفحه (۳۳) الی‌صفحه (٦٠)

موسسه انتشارات بیهقی
جوزای سال ۱۳۵٤

دو لتی مطبعه

جمهوریت افغانستان

آی خانم- یکی از شهرهای باستانی ما

موقعیت جغرافیائی شهر باستانی آی خانم

وزارت اطلاعات و کلتور

۳